

Zor zamanda âlim olmak: Şah Veliyyullah Dihlevî'nin kendi kaleminden hayatı

Özgür KAVAK

Sunuş

Hint alt-
kıtası
Müslü-
manla-
rının

tarih boyunca, alt-kıtanın
dinî ve kültürel yapısı do-
layısıyla sürekli olarak
farklı medeniyet unsurla-
rıyla bir etkileşim içerisin-

de buldukları görülmektedir. Alt-kıtadaki farklı medeniyetlerarası bu etkileşim, zaman zaman farklı medeniyetlere ait yabancı unsurların Müslümanlar tarafından benimsenmesine sebebiyet vermiş; bölgede yaşayan bazı Müslüman âlim ve mutasavvıflar da bozulma olarak algıladıkları bu durum karşısında farklı tepkiler ortaya koymuşlardır.¹ Mez-kûr âlimlerin esas endişesini, diğer medeniyetlere ait olup İslâm dininin aslı prensipleriyle uyuşmayan düşünce ve uygulamaların Müslümanlar tarafından benimsenmesinin teşkil ettiğini ileri sürmek mümkündür.

Modern döneme geçiş sürecinde ise alt-kıta, daha farklı bir meydan okuyuşla yüz yüze gelmiştir. Kendisini XVIII. yüzyılla birlikte sömürge faaliyetleriyle belli eden Batı kaynaklı bu son meydan okuyuşun, sadece Müslümanları etkilemekle sınırlı kalmadığı, alt-kıtadaki diğer unsurları da etkilediği görülmektedir. Sömürge dönemine kadar birlikte yaşayan bu unsurların,² sömürge faaliyetleri ile birlikte mâruz

1 Alt-kıta ıslah geleneği içerisinde değerlendirilen İmam Rabbânî ve Abdülhak Dihlevî ile Babürlü hükümdarı Evrengzib'in faaliyetleri bu minvalde görülebilir. Konuyla ilgili değerlendirmeler için bkz. Aziz Ahmad, "The Role of Ulema in Indo-Muslim History," *Studia Islamica*, sy. 31 (1970), s. 1- 13; Khaliq Ahmad Nizami, "Hindistan: Din", *DİA*, c. XX (İstanbul 1999), s. 85-92; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Şah Wali Allah and His Times: A Study of Eighteenth Century Islam, Politics and Society in India*, Australia 1980, s. 174-202; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Muslim Revivalist Movements in Northern India in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, New Delhi 1993, s. 176-417.

2 Alt-kıtanın, özellikle dinî unsurlar açısından zengin bir çeşitliliği barındırdığı ve bu unsurların birbirleriyle çeşitli seviyelerde etkileşimle-

kaldıkları durum, askerî ve entelektüel boyutları içeren bir özellik taşıyordu.

Bu çalışmada kendi kaleminden biyografisi verilecek olan Şah Veliyyullah Dihlevî, bu iki farklı alandaki karşılaşmanın yoğun bir şekilde yaşandığı dönemde dünyaya gelmiştir. Bir yandan alt-kıtada yoğunlaşan İngiliz faaliyetleri ve Babürlü Devleti'nin çöküş sürecine girmesi; diğer yandan siyasal özellikteki bu bunalımın halk katmanlarına yansımaları, yabancı unsurların Müslümanların yaşantısına girişi ve Müslümanların kendi aralarındaki Şî-Sünnî ihtilâfının şiddetli bir hâl alması Şah Veliyyullah'ın yaşadığı dönemin belirleyici unsurlarıdır.³

Buhranlı bir devrede yaşayan ve ilmî ve kültürel faaliyetleri ile temâ-yüz eden Şah Veliyyullah'ın düşünce yapısı, hâiz olduğu ilmî seviye ve İslâm medeniyeti içerisinde oynadığı rol hakkında İslâm ve Batı dünyasında, özellikle 1940'lı yıllardan sonra yoğunlaşan çalışmalarda çeşitli müellifler tarafından oldukça ayrıntılı değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir. Esas itibarıyla onun fıkıh sahasındaki faaliyetlerinden hareketle geliştirilen yorumlar arasında iki farklı bakış açısı kendini hissettirmektedir.

Şah Veliyyullah ile ilgili araştırmalarıyla tanınan oryantalistler J.M.S. Baljon ve Marcia K. Hermansen, Şah Veliyyullah'ın 1731 yılında hacca gitmeden önce, taklidi ve herhangi bir mezhebe bağlı olmayı reddetme konumuna geldiğini, ancak Hicaz'daki ikâmeti sırasında, gerek Hz. Peygamber'i rüyasında görerek onun mezheplerle ilgili müspet kanaatini öğrenmesinin etkisi ile, gerekse de bu ikâmeti esnasında farklı mezheb müntesibi kişilerden çeşitli dersler okuması ve ilk dönem

rinin olduğu görülmektedir. İslâm ve Hinduizm'den başka Budizm, Ca-inizm, Sihizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve muhtelif kabile dinlerini alt-kıtanın bu çeşitliliğine örnek olarak göstermek mümkündür. Konuyla ilgili olarak bkz. Kürşat Demirci, "Hindistan: Din, B- Diğer Dinler", *DİA*, c. XVI-II (İstanbul 1998), s. 92-94.

³ Şah Veliyyullah'ın yaşadığı dönemin çeşitli açılardan ele alınışı için bkz. Enver Konukçu, "Babürlüler", *DİA*, c. IV (İstanbul 1991), s. 402-403; İqtidar H. Siddiqui, "İslah: Hindistan", *DİA*, c. XIX (İstanbul 1999), s. 160-163; Ebu'l-Hasan Ali en-Nedevî, *İslâm Önderleri Tarihi: Şah Veliyyullah Dihlevî*, çev. Yusuf Karaca, c. V, İstanbul 1992, s. 24-79. Mehmet Erdoğan, "Şah Veliyyullah Dihlevî Hayatı ve Eserleri", Şah Veliyyullah Dihlevî, *Hüccetullahi'l-Bâliğa*, çev. Mehmet Erdoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 1994 içinde, s. lv-lvii; Azmi Özcan, "Hindistan: Tarih", *DİA*, c. XX (İstanbul 1999), s. 77; Freeland Abbot, "The Decline of Mughul Empire and Shah Waliullah", *Muslim World*, LXII/2 (January, 1962), s. 115-123; Mohammad Umar, *Islam in Northern India During the Eighteenth Century*, New Delhi 1993, s. 31-39.

kaynaklarını tetkik edebilme fırsatını elde etmesi neticesinde, her ne kadar kendi karşılaştığı sorunları çözebilmek için mutlak anlamda bir mezhebi taklid etmek yerine ictihad etmeyi yeğlese de, avâmın mezhepleri taklid etmesini câiz görmeye başladığını ileri sürmektedirler. Özellikle Hermansen, Şah Veliyyullah'ın bu devrede mezheplerarası husûmeti azaltmaya yönelik çeşitli faaliyetlerde bulunduğunu da iddia etmektedir.⁴

Şah Veliyyullah'ın ilmî seviyesi hakkında Müslüman müellifler arasındaki yaygın kanaat ise, onun hadis ve fihkî birleştirme çabası içerisine girmiş bir müceddid olduğu yönündedir.⁵ Dihlevî, genellikle İmam Gazzâlî ve İbn Teymiyye gibi müelliflerle mukâyese edilir ve kendisine İslâm ıslah geleneği içerisinde önemli bir mevki verilerek müctehid olarak kabul edilir.⁶

Modern dönemde Şah Veliyyullah'ın görüşleri üzerine yapılan çalışmalarda kendini hissettiren iki farklı yorum tarzı esas itibarıyla Dihle-

4 J.M.S. Baljon, *Religion and Thought of Shah Wali Allah Dibalawi 1703-1762*, E.J. Brill, Leiden 1986, s. 165-166; Marcia K. Hermansen, *The Conclusive Argument from God, Shah Wali Allah of Delhi's Hujjat Allah al-Baligha*, E.J. Brill, Leiden 1996, s. xxx. Hermansen, Şah Veliyyullah'ın Medrese-i Rahîmiyye'de hadis öğretirken kullandığı bir yazma Buhârî nüshasının kenarına 1159/1746 tarihinde düştüğü bir nottan hareketle, onun amelde Hanefî mezhebine tâbi olduğunu ve Hanefî ve Şâfiî fikhını birlikte öğrettiğini ileri sürmektedir.

5 Nedevî, *İslâm Önderleri*, s. 153-191; Erdoğan, "Dihlevî Hayatı ve Eserleri", lxxvii-lxxviii, lxxv-lxxx; Zaferullah Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze Pakistan ve Hindistan'da Hadis Çalışmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 136-144; Abdu'l-Müteâl es-Said, *el-Müceddidün fi'l-İslâm mine'l-Karni'l-Evvel*, Daru'l-Hamimî, Kahire ts., s. 442-444; Rizvi, *Shah Wali Allah*, s. 287.

6 Dihlevî ile ilgili bu minvaldeki değerlendirmeler için bkz. Hayreddin Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 191; a.mlf., "Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri", *İctihad, Taklid ve Telif Üzerine Dört Risâle*, haz. Hayreddin Karaman, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 116; Şükrü Özen, "Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri", *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, haz. Şükrü Özen, Pınar Yayınları, İstanbul 1992, s. 15; Cemalettin Özdemir, *Şah Veliyyullah Ahmed İbn Abdîrrahim ed-Dehlevî Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1989, s. 50-53, 81. Hasan Basri Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şah Veliyyullah'ı Dehlevî", *Hilal*, I/8 (Temmuz, 1959), s. 12; Gulam Hussein Jalbani, *Teachings of Shah Waliyyullah of Delhi*, Kitab Bhavan, New Delhi 1988, s. 81. Bu son eserde, Şah Veliyyullah, hadis ve fikh sahasında İmam Mâlik ve Ebû Hanife ile eşdeğer bir seviyede gösterilmektedir.

vî'yi okuyan müelliflerin dünya görüşlerinin bir uzantısıdır. Fazlur Rahman⁷ başta olmak üzere Gulam Celbanî,⁸ A.S. Ensari,⁹ Abdulvahid Halepota¹⁰ ve Dihlevî'nin eseri *Hüccetüllâhi'l-Bâliğa*'nın ilk cildini İngilizce'ye tercüme eden Marcia K. Hermansen¹¹ gibi bazı müellifler Şah Veliyyullah'ı modernist bir okumaya tâbi tutarak onun, Hint alt-kıtasında modernizmin habercisi veya kurucusu olduğunu iddia etmektedirler. Buna mukâbil, özelde Şah Veliyyullah, genelde Hint alt-kıtası üzerine çalışan kimi müellifler ise bu iddiayı yersiz bulmaktadır. Hâfız Gaffar Han,¹² Seyyid Rizvi¹³ ve Aziz Ahmed'in¹⁴ de aralarında bulunduğu bu müellifler Dihlevî'nin İslâm'ın kendi iç dinamiklerinden hareketle mevcut bozuk durumu "ıslah"a çabalayan birisi olduğu kanaatindedirler. Bu son görüş, modern döneme geçiş sürecinde Müslüman müellifler arasında yaygınlık bulan Dihlevî'nin hadis ve fıkıhı birleştirme çabası içerisine girmiş "mutlak müctehid" ve "müceddid" olduğu yönündeki kanaatle paralellik arz etmektedir.¹⁵

Türkiye'de ise Şah Veliyyullah'ın düşüncelerinin, yetmişli yıllara gelene kadar çeşitli vesilelerle tartışıldığı görülmektedir. İlk olarak Zâ-

7 Fazlur Rahman, "Shah Waliyullah- The Thinker of Crises", *Pakistan Quarterly*, VI/2 (Summer, 1956), 44-48.

8 Gulam Hussein Jalbani, *Life of Shah Waliyullah*, Idarat-i Adabiyat-i Delli, Delhi 1980; a.mlf., *Teachings of Shah Waliyullah of Delhi*, Kitab Bhavan, New Delhi 1988.

9 A.S. Bazmee Ansari, "al-Dihlawi, Shah Wali Allah", *EI2* (İng.), c. II (Leiden 1954), s. 254-255.

10 A.J. Halepota, *Philosophy of Shah Waliullah*, Ashraf, Lahore 1970.

11 Marcia K. Hermansen, "Shah Wali Allah of Delhi's Hujjat Allah al-Baligha: Tension Between The Universal and The Particular in an Eighteenth-Century Islamic Theory of Religious Revelation", *Studia Islamica*, LXIII/63 (1986), s. 143-157.

12 Hafız A. Ghaffar Khan, *Shah Wali Allah: An Analysis of His Metaphysical Thought*, Temple University, 1986.

13 Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Shah Wali Allah and His Times: A Study of Eighteenth Century Islam, Politics and Society in India*, Ma'rifat Publishing House, Canberra, Australia 1980.

14 Aziz Ahmad, "The Wali-Ullahi Movement", *Studies in Islamic Culture in the Indian Environment*, The Clarendon Press, Oxford 1964, s. 201-217.

15 Dihlevî ile ilgili bu minvaldeki değerlendirmelerin Türkçe literatürdeki örnekleri için bkz. Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şah Veliyyullah'ı Dehlevî", s. 12; Osman Keskiöglü, "Ahmed Şah Veliyyullah Dehlevi, H. 1110-1176 (M. 1699-1763), (Hayatı-Hizmetleri-Eserleri)", *Diyanet Dergisi*, V/12 (Aralık, 1966), 359-362; Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 191 vd.; a.mlf., "Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri", s. 116; Özen, "Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri", s. 15; Özdemir, *Şah Veliyyullah*, s. 81.

hid Kevserî'nin onun muhtelif konulardaki görüşlerine yönelttiği eleştirilerle¹⁶ gündeme taşınan Dihlevî hakkında, altmışlı yıllara gelindiğinde Hasan Basri Çantay ve Osman Keskioglu birer makale yazmışlar ve ondan sitâyîşle bahsetmişlerdir.¹⁷ Altmışlı yılların sonlarında ise Dihlevî ilginç bir polemige konu olmuştur. Mevdûdî'ye ait *Tecdid ve İhyâ-i Dîn* (Lahor 1963) adlı kitabın *İslâm'da İhya Hareketleri* (çev. Halil Zafir, Hilal Yayınları, Ankara) başlığıyla 1967 yılında Türkçe çevirisinin yayınlanmasının ardından, Hüseyin Hilmi Işık tarafından kaleme alınan *Dinde Reformcular* (Işık Kitabevi, İstanbul 1968) adlı kitapta, Mevdûdî'nin Dihlevî hakkındaki yorumları sert bir dille tenkide tâbi tutulur. Sözkonusu tartışma, o dönemin, reformculuk, hilâfet-saltanat farklılığı, farklı mezhep görüşlerinin benimsenmesi ve ictihad kapısının açık olması gibi hassas konular etrafında cereyan etmiştir.¹⁸

Türkiye'de Şah Veliyyullah'ın ciddi anlamda gündeme taşınmasının ise yetmişli yıllarla birlikte Hayreddin Karaman vâsıtasıyla olduğunu söylemek mümkündür. Karaman'ın gerek *İslâm Hukukunda İctihad* adlı çalışmasındaki referanslarının sıklığı ile ve gerekse Dihlevî'nin *Ikdu'l-Cîd* adlı eserinin Türkçe'ye çevirisiyle¹⁹ Şah Veliyyullah'ın görüşlerine dikkat çektiği görülmektedir. Dihlevî'nin şaheseri sayılan *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eseri ile kısa çaplı bir fıkıh tarihi olarak görülmesi mümkün olan *el-İnsaf* adlı risâlesinin Hayreddin Karaman'ın teşvikiyle²⁰ öğrencileri Mehmet Erdoğan ve Şükrü Özen tarafından

16 Kevserî'nin *Hüsnü't-Tekâdî fî Sireti Ebî Yûsuf el-Kadî* (Kahire 1948) adlı eserinde yer verdiği eleştiriler Şükrü Özen tarafından cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bkz. Özen, "Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri", s. 25-40.

17 Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şah Veliyyullah'ı Dehlevî"; Keskioglu, "Ahmed Şah Veliyyullah Dehlevî, H.1110-1176 (M. 1699-1763), (Hayatı-Hizmetleri-Eserleri)".

18 Mezkûr tartışma için bkz. Hüseyin H. Işık, *Dinde Reformcular*, 13. bsk., İstanbul 1980, s. 108-115.

19 Mezkûr çeviri, Karaman tarafından hazırlanan ve ilk baskısı *İslâm Hukukunda Mezhepler* adıyla 1971 yılında yayınlanan eserde yer almaktadır. Eserin ikinci baskısı *İctihad, Taklîd ve Telfik Üzerine Dört Risâle* (İz Yayıncılık, İstanbul 2000) adıyla yayınlanmıştır. Bu risâle ayrıca Rahmi Yaran tarafından da tercüme edilmiştir: *İctihad Risâlesi*, Gelenek Yayınları, İstanbul 2002.

20 Krş. Hayreddin Karaman, "Dihlevî ve Hüccetullah el-Bâliğa", *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Tercümenin takrizi, s. xxxix; Hayreddin Karaman, *Mezheplerin Doğuşu ve İctihad Tartışması*, haz. Şükrü Özen, Pınar Yayınları, İstanbul, 1992, Tercümenin Takrizi, s. 9.

Türkçeye çevrilmesi bu konudaki kanaatimizi desteklemektedir. Karaman ve Erdoğan'ın Dihlevî'yi Şatibî ve Tâhir b. Aşûr arasında *makâsıd-ı şerîayı* merkeze alan aynı silsilenin bir unsuru olarak gördükleri anlaşılmaktadır.²¹ Cemaleddin Özdemir tarafından yapılan ve Türkiye'de Dihlevî'yi müstakil olarak konu alan ilk tez çalışmasında da Karaman'ın etkisini görmek mümkündür.²²

Görüşleri etrafında bir hayli tartışmaların vukû bulduğu ve oldukça farklı değerlendirmelere tâbi tutulan Şah Veliyyullah'ın kendi ilmî seviyesini nasıl gördüğünü onun eserlerinden hareketle belirlemek mümkündür. Şah Veliyyullah, mutlak müctehidi, müstakil ve müntesib müctehid olmak üzere iki seviyede ele alan Şâfi müelliflerin bu yaklaşımını benimsemekte ve mutlak müntesib müctehidin faaliyet tarzı ile ilgili olarak zikrettiği hususları bizzat kendisi de uygulamaya çalışmaktadır.²³ O, ayrıca muhtemelen yazdığı en son eser olan *el-Musaffa fî Şerhi'l-Muvatta* adlı eserinde,²⁴ mutlak müntesib müctehidlik mertebesine ulaştığını ifade etmektedir. Bu seviyeye, İmam Şâfi'nin *el-Ümm* adlı kitabı ile Begavî'nin *Şerhu's-Sünne* adlı kitabını ve diğer Şâfi müelliflere ait kitapları tetkik etmek sûretiyle ulaştığını iddia eden²⁵ Şah Veliyyullah'ın bu kanaatlerinden hareketle, onun, kendisini fıkıh geleneğine bağlı kalarak ıslah çabası içerisine giren birisi olarak gördüğü söylenebilir. Dihlevî'nin bu iddiasının dayanaklarını Farsça olarak kaleme aldığı, aşağıda çevirisi sunulan otobiyografisinde de kısmen görmek mümkündür.

21 Müelliflerin bu yöndeki kanaatleri için bkz. Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, İz Yayıncılık, İstanbul 1994, (Mehmet Erdoğan, "Çevirenin Önsözü", s. xliii); Karaman, "Dihlevî ve Hüccetullah", s. xl. Nitekim Erdoğan, Şatibî'nin *el-Muvâfakât* adlı eserini tek başına, İbn Aşûr'un *Makâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye* adlı eserini de Vecdi Akyüz'le birlikte Türkçeye çevirmiştir.

22 Özdemir, *Şah Veliyyullah*, s. 81-82. Mezkûr tezin sonuç kısmı ile Karaman'ın Dihlevî hakkındaki kanaatlerinin mukâyesesi bu konudaki kanaatlerimizi desteklemektedir; krş. Karaman, "Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri", s. 116-119.

23 Özgür Kavak, *Şah Veliyyullah Dihlevî'nin İctihad Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2002, s. 108 vd.

24 Jalbani, *Life of Shah Wali Allah*, s. 40-41.

25 Şah Veliyyullah, *el-Musaffa Şerhu'l-Muvatta*, *el-Müsevvâ Şerhu'l-Muvatta* içinde, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1983/1403, s. 47. Farsça olarak kaleme alınan eserin mukaddime kısmı Arapça'ya *Teshîlü Dirâyeti'l-Muvatta* adıyla Abdullah Dihlevî tarafından çevrilmiştir.

*el-Cü'zü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdi'z-Za'îf**

Rahman Rahîm Allah adıyla

Hamd, nimetleri [biz] hak etmeden önce veren, isimlerin bilgisini ve onları idrâk kabiliyetini dilediği kimseye tahsîs eden Allah'a mahsustur. Kerâmet taçlarıyla taçlanmış, değerli gerdanlıklarla, değişik atiyelerle ve sofralarla süslenmiş Efendimiz Muhammed'e, kendileri vâsıtasıyla dinin ayakta kaldığı ve varlığını sürdürerek insanlar nezdinde revaç bulduğu âline ve ashâbına salât ve selâm olsun!²⁶

İmdi, Abdürrahim²⁷ [1056/1646–1131/1719] oğlu Veliyyullah²⁸

* Çeviriye esas olarak, Şah Veliyyullah'a ait siyasi mektupların derlendiği *Şah Veliyyullah key Siyasî Mektûbât* [Şah Veliyyullah'ın Siyasî Mektupları], (nşr. Halik Ahmed Nizâmî, Lahor 1978) adlı eserde Urduca çevirisi ile birlikte ek şeklinde yer alan Farsça metin (s. 191-200) alınmış, ayrıca mezkûr otobiyografiyi neşreden ve İngilizce çevirisini yapan Husain M. Hidayat'ın "The Persian Autobiography of Shah Waliullah bin Abd al-Rahim al-Dihlavi" (*Journal of the Asiatic Society of Bengal* [1912], s. 161-175) adlı makalesinden de yararlanılmıştır. (Bu makaleyi temin etmemize yardımcıları dokunan Nurullah Ardıç ve Dr. Sami Erdem'e teşekkür ederim). Metinde yer alan köşeli parantez içerisindeki ifadeler ile dipnotların tamamı bize aittir. Çeviride müellifin üslûbu korunmakla birlikte özellikle kendisi ile bilgileri naklederken zaman zaman kullandığı üçüncü tekil sîgalar birinci tekil sîgaya aktarılmıştır.

26 Dihlevî bu girizgâh kısmını Arapça olarak kaleme almıştır.

27 Dihlevî'nin babası Şeyh Abdurrahim, annesi Fahrunnisâ hanımdır. Babası Babürlü hükümdarı Evrengzîb (1658-1707) tarafından hazırlatılan *Fetâvâ-yı Alemgîriyye* adlı mecmuanın hazırlanışında yer almış olup, kendi kurduğu Medrese-i Rahîmiyye'de müderrislik yapmaktaydı.

Dihlevî, nesebinin babası tarafından Hz. Ömer'e (Bir murâkabe esnasında, atalarının Hz. Ömer'e kadar uzanan silsilesinin parıldayan bir ışık içerisinde kendisine göründüğünü nakletmektedir; bkz. Şah Veliyyullah, *Ke-limât-ı Tayyibât*, Delhi 1891/2, s. 160) annesi Fahrunnisâ hanım tarafından ise *İsna Aşeriyye*'nin yedinci imamı Musa Kâzım'a (ö. 1294) kadar ulaştığını belirtir; bkz. Şah Veliyyullah, *Enfâsü'l-Ârifîn*, Delhi 1897-8, s. 38. Nesli, bu yolla Hz. Peygamber'in yeğeni Hz. Ali'ye kadar ulaşmaktadır. Ataları Hicaz'dan önce İran'a, oradan da XIII. yüzyılda Hint alt-kıtasına göçmüşler ve Hansi ile Delhi arasında yer alan Rohtak adlı kasabaya yerleşmişlerdi; bkz. Şah Veliyyullah, *Enfâsü'l-Ârifîn*, s. 152, 158. Atalarının İran'a hangi tarihte göç ettikleri bilinmemektedir. Bu konuda bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 32; A.D. Muztar, *Shah Wali Allah A Saint-Scholar of Muslim India*, Islamabad 1979, s. 13. Atalarının tam silsilesi için bkz. Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze*, s. 104; Muhammed Beşir Siyalkutî, *eş-Şah Veliyyullah: Hayâtuhû ve Da'vâhu*, Islamabad ts., s. 17.

28 Babası Dihlevî'ye önce Ahmed ve Veliyyullah adlarını verir (Rizvi, *Shah Wali Allah and His Times*, s. 213; Jalbani, *Life of Shah Wali Allah*, s. 17).

(Allah onu ve ebeveynini mağfiret buyursun ve onlara ihsanda bulunsun) fakir der ki, bu birkaç kelime[den müteşekkil risâle] *el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdi'z-Za'îf* (Âciz kulun hayat hikâyesinden güzel/hoş bir bölüm) başlığını taşımaktadır.

Bilinsin ki bu fakirin doğumu 4 Şevval Çarşamba, 1114 senesi [21 Şubat 1703] gün doğumuna yakın bir zamanda olmuştur.²⁹ Bazı bilgili ve meşhur müneccimlerin verdiği malumata göre doğumum esnasında [doğum] yıldızımın yüksekliği Balık burcunda iki derece idi. Güneş bir derece yükselmişti; Zühre (Venüs) onun sekizinci derecesinde, Utarit (Merkür) yirmi birinci derecesinde, Zuhâl, Koç burcunun dokuzuncu derecesinde ve Müşteri (Jüpiter) on beşinci derecesinde idi. Bu yıl, [gezegen ve yıldızlar] en yüksek birleşimindeydiler (*sâl-i kırân-ı uluvv-sîn*)³⁰ ve Boğa burcu ilk derecesinde; Merih (Mars) ise onun ikinci derecesindeydi ve Ejderha'nın başı Yengeç burcundaydı. Allah daha doğrusunu bilir.

Bazı dostlar, doğumuma “*Azîmüddîn*” [ifadesiyle] tarih düştüler. Ebeveynim (Allah sırlarını takdîs etsin!) ve sâlih kişilerden oluşan bir grup insan bu fakir hakkında -doğumundan hemen önce ve sonra- birçok müjdelere vukû bulduğunu hatırlamakta ve nakletmekte. Öyle ki,

3) Ancak daha sonra o bölgenin meşhur şeyhlerinden Kutbuddin Bahtiyar Kâkî'nin (ö. 1236) kabrini ziyareti esnasında, oğlunun doğumu ile ilgili özel bir manevî işaret aldığı hatırlayınca Kutbuddin adını da oğlunun adlarına ekler. Şah Veliyyullah'ın nakline göre Şeyh Abdurrahim bu ziyareti esnasında Şeyh Kâkî'nin maneviyatı ile temasa geçer. Kâkî ona bir oğlunun olacağını müjdelere ve adını Kutbuddin koymasını öğütler. Bu tavsiyeyi unutan Şeyh Abdurrahim, doğumu esnasında vukû bulan harikulade olayların da etkisiyle oğluna Veliyyullah adını verir; bkz. Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, nşr. Gulam Mustafa el-Kasimî, Haydarâbâd 1967/1387, c. II, s. 154. Şeyh Kâkî, Çeştî tarikatına mensup bir şeyhtir ve alt-kıtanın meşhur şeyhlerinden Muînu'd-din Çeştî'nin mürididir. Türbesi, Delhi'nin kuzeyinde yer alan Mihravli'dedir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 1.

29 Şah Veliyyullah'ın doğum yeri hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ensarî, Dihlevî'nin doğum yeri olarak Delhi'yi zikreder (Ansari, “al-Dihlawi, Shah Wali Allah”, s. 254.). Ancak Şah Veliyyullah'ın doğum yeri, kendisinin köyü olduğunu belirttiği (Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, c. II, s. 183) Delhi civarındaki Muzaffernâgar'ın Pühlet köyüdür. Bu konudaki tartışmalar için bkz. G. Allana, *Eminent Muslim Freedom Fighters 1562-1947*, New Delhi 1983, s. 36 vd.

30 Dihlevî dünyadan bakıldığında yıldız ve gezegenlerin birbirlerine çok yakınlaşmış oldukları durumu ifade etmektedir. Esas itibarıyla iki yıldız veya iki gezegenin aynı burcun aynı derecesinde bulunduğu durumlara *kırân* denilmekte ve klasik astronomide bu durum, böylesi bir vakitte doğan insanların yüceliğine işaret olarak algılanmaktadır.

bu değerli büyükler, kardeşler ve dostlardan biri bu hâdiselerin ayrıntılarını diğer bazı olaylarla birlikte bir risâlede zabt altına almış ve bu risâleye *Kavl-i Celî* ismini vermiştir.³¹ Allah onu hayırlı bir şekilde mükâfatlandırсын, ona, eslâfına ve kendisinden sonra gelenlere ihsanda bulunsun ve onu, dini ve dünyası ile alakalı dilediği mevkie getirsin!

Beş yaşında medreseye³² başladım. Yedi yaşında pek kıymetli babam ile namaza başladım ve kendileri bana oruç tutmamı buyurdular. Aynı yıl sünnet oldum ve aklımda kaldığı kadarıyla bu yılın sonlarında Kur'ân-ı Azîmüştân'ı hatmettim ve Farsça kitaplar ile bazı muhtasar eserleri okumaya başladım. On yaşında *Şerh-i Molla'yı*³³ okudum ve bende okuma ve öğrenme kabiliyeti (*mütâlaa*) zuhûr etti.

On dört yaşına geldiğimde evlenme meselesi gündeme geldi. Bazı akrabaların yeterli hazırlığın olmamasını mazeret olarak öne sürmelerine rağmen kıymetli babam bu konuda fazlasıyla acele gösterdiler. Muhterem babam o kimselere bu işte bir sır olduğunu bildirdi. Daha sonra [onun sözünü ettiği] bu sır açığa çıktı. Şöyle ki, evlendikten çok kısa bir süre sonra bendeniz fakîrin eşinin³⁴ validesi vefat etti, ardın-

31 Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye* (c. II, s. 154, 216) adlı eserinde doğumu esnasında vukû bulan bazı harikulade olaylar nakletmektedir. *Kavl-i Celî* Muhammed Aşık tarafından kaleme alınmıştır.

32 Şeyh Abdürrahim'in müderrisi olduğu Medrese-i Rahîmiyye. Babasının vefatının akabinde bu medresede müderrisliğe başlayan Şah Veliyyullah vefatına kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Onun entelektüel, siyâsî ve sosyal faaliyetlerine merkezlik yapan bu medresede daha sonra oğulları ve torunları tarafından sürdürülen tedarik faaliyeti buranın 1857 yılında İngiliz ordusu tarafından yıkılışıyla son bulmuştur. Söz konusu yıkım, Hint alt kıtasında Müslüman ve Hindular tarafından İngilizlere karşı başlatılan askerî harekâtın (Bağımsızlık Savaşı) başarısızlıkla sonuçlanmasının akabinde gerçekleşmiştir. Konuyla ilgili olarak bkz. Jalbani, *Life of Shah*, s. 43; Baljon, *Religion*, s. 2; Daudî, *Şah Veliyyullah Dehlevî'den Günümüze*, s. 110; Abdülhamit Birşık, *Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsîr Ekolleri*, İnsan Yayınları, İstanbul 2001, s. 54; Khan, *Metaphysical Thought*, s. 350-351.

33 İbn Hacib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiyye* adlı nahiv kitabına Molla Câmî'nin (ö. 898/1492) yazdığı şerh: *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*, *Molla Câmî ale'l-Kâfiyye*, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1307. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir: *Molla Câmî Tercemesi*, çev. A. Ercan Elbinsoy, 2. bsk., Yasin Yayınevi, İstanbul 1999.

34 Dihlevî, dayısı Şeyh Ubeydullah Pühletî'nin kızı ve daha sonra müridi ve çok yakın arkadaşı olacak olan Şeyh Muhammed Aşık'ın kız kardeşi Fatıma Hanım ile evlenir. Bu evliliğinden Muhammed adını verdiği bir oğlu (ö. 1730-1793/4) ve Emetu'l-Aziz adını verdiği ve daha sonra Şeyh Muhammed Aşık'ın oğlu Muhammed Fâik ile evlendirdiği bir kızı olur. Şah Veliyyullah'ın oğlu Muhammed ile ilgili bilgiler nispeten yenidir. Dihlevî üzerine yapılan modern dönem biyografik çalışmaların bir kısmında

dan bu fakîrin eşinin baba tarafından dedesi, ardından da bu fakîrin anne tarafından büyük amcası Şeyh Ebü'r-Rıza Muhammed'in (Allah sırrını takdîs etsin) kıymetli oğlu Şeyh Fahrülâlem vefat ettiler. Yine kısa bir süre sonra bu fakîrin anne tarafından büyük birâderi Şeyh Salahaddîn bir kaza geçirdiler ve kısa bir süre sonra kendileri³⁵ zayıf düşüp çeşitli hastalıklarla pençeleştiler ve neticede âhirete irtihâl ettiler. Kısaca ifade etmek gerekirse, bu cemiyet dağıldı ve avâm-havâs herkese mâlum oldu ki, eğer evlilik hemen o vakit gerçekleşmeseydi daha sonra yıllarca gerçekleşme imkânı bulamayacaktı.

On beş yaşına geldiğimde kıymetli babama bey'at ettim ve tasavvuf-la, özellikle de Nakşibendiyye meşâyihî ile iştigâl eyledim. Tarikatın, talim adâbı, telkîn ve teveccüh üslûbu ile tasavvuf hırkası giyebilme hususuyla doğru bir şekilde irtibat içerisinde bulundum. Aynı yıl *Bezzavî*'den³⁶ bir kısım okudum. Kıymetli babam yemekli bir cemiyet tertip ederek havas ve avâmı davet buyurdular ve ders [okutabilme] icâzetim için fatiha okuttular.

Özetle on beş yaşında bu memleketin bilinen müfredatında yer alan bütün fenleri okudum. Hadis ilmiyle ilgili olarak *Mişkâtü'l-Mesâ-*

zikredilmeyen (mesela bkz. Özdemir *Şah Veliyyullah* s. 13; Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şah Veliyyullâh'ı Dehlevî", s. 13) oğlu Muhammed'in varlığına delâlet eden bazı ibarelere çeşitli biyografik eserlerde rastlanmaktadır (Mesela bkz. Abdulhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtir ve Behcetü'l-Mesâmi' ve'n-Nevâzır*, Beyrut 1999/1420, c. III, s. 1086). İlk basması 1957 yılında yapılan bu esere ilk kez Mahmud Ahmed Berekâtî, *Şah Veliyyullah aür unkâ Handân* (Lahor 1976) adlı eserinde atıfta bulunmuş ve bu eserden sonra kaleme alınan çeşitli çalışmalarda Şah Veliyyullah'ın bu oğluna ilişkin bilgilere rastlamak mümkün hâle gelmiştir; bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 192-193; Saiyid Athar Abbas Rizvi, *Shah 'Abd al-Aziz Puritanism, Sectarian, Polemics and Jihad*, Australia 1982, s. 75; Baljon, *Religion*, s. 4; Muztar, *A Saint Scholar*, s. 194. Eşi Fatıma iki çocuğunun doğumundan kısa bir süre sonra vefat etmiştir; bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 47. İkinci evliliğini Sonipetli Seyyid Senâullah'ın kızı Bâ-İrâdet hanımla yapan Dihlevî'nin bu evlilikten Abdülaziz (1159-1238/1746-1823), Refuiddin (1163-1233/1749-1817), Abdulkadir (1167-1230/1753-1814) ve Abdulganî (1171-1202/1757-1787) adlarını verdiği dört oğlu olmuştur; bkz. Nedeví, *İslâm Önderleri* s. 131; Jalbani, *Life of Shah*, s. 32; Khan, *Metaphysical Thought*, s. 50-51.

35 Şah Veliyyullah'ın hâl tercümesini İngilizce'ye çeviren Hidâyet bu kısmı yanlış anlayarak vefat edenin Dihlevî'nin babası olduğunu söylemektedir. (s. 162). Şeyh Abdurrahim, Dihlevî'nin evlendiği tarihten üç yıl sonra vefat etmiştir.

36 Beyzâvî'ye (ö. 691/1286) ait olan *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl* isimli meşhur tefsirdir: Matbaa-i Sultaniyye, Kostantiniye 1865.

bih'in,³⁷ kitâbu'l-bey'den kitâbu'l-âdâb'a kadar olan küçük bir bölümü hâriç tamamını okudum ve bunun için bir icâzet aldım. *Salih-i Buhârî*'nin kitabı't-tahâret'e kadar olan bölümünü; ayrıca Tirmizi'nin *Şemâilü'n-Nebi*³⁸ adlı eserinin tamamını babamın ruhsatı ile istima ve bazı arkadaşlarla kıraat ettim; tefsirle alakalı olarak ise, *Bezzâvî* ve *Medârik*³⁹ tefsirlerinden bazı kısımları okudum. Ezcümle bu zayıf [kul] büyük nimetlerle karşılaştı. Şöyle ki, medresede babamın dizi dibinde Kur'ân-ı Kerîm'in mana ve nüzülü ile ilgili meselelere nüfûz etmemi sağlayacak tefsir derslerinde hizmet gördüm. Allah'a hamd olsun ki bu durum benim büyük bir fütûhât elde etmemi sağladı. Fıkıh ilmiyle ilgili olarak ise *Hidâye*⁴⁰ ve *Vikâye*⁴¹ şerhlerinin az bir kısımları müstesna tamamını okudum. Usûl-ı fıkıhtan *Hüsâmî*'yi,⁴² *Tavzîh* ve *Telvîb*'in⁴³ bazı bölümlerini; mantıkla ilgili olarak

- 37 Veliyyüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb et-Tebrîzî'ye aittir. Eser matbudur: Daru'l-Fikr, Beyrut 1992/1412. Eser İngilizce'ye de çevrilmiştir: *Mishkat-ul-masabih*, çev. Abdul Hameed Siddiqui, Kitab Bhavan, New Delhi 1990.
- 38 Tirmizi'ye (ö. 279/892) aittir. Matbudur: *eş-Şemâilü'l-Muhammediyye*, Daru'n-Nedveti'l-Cedide, Beyrut ts. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir: *Şemâil-i Şerife: Resulullah (s.a.v)'in Yaşayışı, Tavr ve Hareketleri*, çev. Hüsamüddin Nakşibendî; sdl. Mehmed Sadık Aydın, Hilal Yayınları, İstanbul 1976.
- 39 Ebu'l-Berekât en-Nesefî'ye (ö. 710/1310) ait olan eserin tam adı *Medârikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*'dir. Eser matbudur: nşr. İbrahim Muhammed Ramazan, Daru'l-Kalem, Beyrut 1989/1408. Eser Türkçe'ye çevrilmiştir: *Nesefî Tefsiri: Medarikü't-Tenzîl ve Hakâikü't-Te'vîl*, çev. Harun Ünal-Şerafettin Şenaslan, yay. haz. Mustafa Kasadar, Ravza Yayınları, İstanbul 2003.
- 40 Burhaneddin Merğînânî'ye (ö. 593/1197) ait olan eser Hanefî fikhına da-irdir. Tam adı *el-Hidâye Şerhu'l-Bidâye* olan eserin birçok baskısı ve altmış civarında şerhi bulunmaktadır: nşr. Muhammed Muhammed Tamir-Hafîz Aşuz Hafîz, Daru's-Selam, Kahire 2000/1420, I-IV c.
- 41 Tam adı *Vikâyetü'r-Rivâye fi Mesâilü'l-Hidâye* olan eser Mahmud b. Ahmed Tâcuşşerîa (ö. VIII/XIV. yüzyıl) tarafından torunu Sadruşşerîa için telif edilmiştir. Hanefî mezhebinde "mütün-i erbaa" olarak bilinen dört müteber kitaptan biridir. Torun Sadruşşerîa tarafından *Şerhu'l-Vikâye* adıyla (Leknev 1872-1873, Delhi 1888) şerh edilmiştir.
- 42 Ebu Abdullah Ömer el-Hanefî'ye (ö. 644/1246) ait olan eserin tam adı *el-Müntehab fi Usûli'l-Mezheb*'tir. Eser matbudur: *el-Müntehab fi Usûli'l-Mezheb*, Matbaatü'l-Farukî, Delhi 1326.
- 43 *Tavzîh*, Ubeydullah b. Mes'ud b. Sadruşşerîa'nın (ö. 747/1346) kendisine ait olan *Tenkîhu'l-Usûl* adlı esere yazdığı şerhin adıdır. *Telvîb* ise Sadruşşerîa'nın *Tavzîh* adlı eserine Taftazânî'nin (ö. 762/1389) yazdığı şerhtir. İki eser birlikte basılmıştır: *Şerhü't-Telvîh ale't-Tavzîh*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1957/1377.

ise *Şerh-i Şemsiyye*'nin⁴⁴ tamamını ve *Şerh-i Metâli*:⁴⁵ adlı kitabın bir kısmını; kelâmla ilgili olarak *Şerh-i Akâid*'in⁴⁶ tamamı ile *Hayâlî*'nin⁴⁷ ve *Şerh-i Mevâkıf*'in⁴⁸ bir bölümünü, sülûk (tasavvuf) ilmi ile ilgili olarak *Avârif*ten⁴⁹ bir bölüm ile *Resâilü Nakşibendiyye*'den⁵⁰ bazı bölümleri ve diğer bazı kitapları okudum. Hakikat ilmi (*Hakâik*) ile ilgili Mevlânâ Câmî'nin [817/1414–898/1492] *Şerh-i Rubâ'ıyyât*¹ ile *Levâih* adlı kitabını⁵¹ ve *Şerh-i Lema'ât*⁵² ile *Nakdu'n-Nusûs*⁵³ adlı kitaplarının mukaddimelerini; havâss-ı esmâ ve âyât ilmiyle ilgili babama

- 44 Kutbuddîn er-Razî'nin (ö. 766/1364) Necmeddin Ali b. Ömer el-Kazvîni Kâtibi'nin eş-Şemsiyye olarak bilinen *er-Risâletü's-Şemsiyye fi'l-Kavâidi'l-Mantikiyye* adlı eseri üzerine yazdığı şerh. Eserin tam adı *Tabrîrü'l-Kavâidi'l-Mantikiyye fi Şerhi'r-Risâleti's-Şemsiyye*'dir. İki eser birlikte basılmıştır: yy., 1911.
- 45 Kutbuddîn er-Razî'nin, Siracüddîn el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) *Metâli'ü'l-Envâr* adlı eserine yazdığı şerhtir. Tam adı *Levâmi'u'l-Esrâr fi Şerhi Metâli'ü'l-Envâr* olan eser matbudur: Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1912.
- 46 Taftazânî'nin (ö. 762/1389) Necmüddin Ömer Ebû Hafs en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-Akâid* adlı eserine yazdığı şerhtir. Eser matbudur: *Şerhu Akâidi'n-Nesefî*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1273.
- 47 Taftazânî'nin yukarıda anılan eserine Hayâlî (ö. 800/1406 ya da 870/1465) tarafından yapılan hâşiyenin adıdır. Eser matbudur: *Hâşiye Şerhi Akâidi'n-Nesefî*, Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1279.
- 48 Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 816/1413) Adududdîn el-İcî'nin (ö. 756/1335) *Kitâbü'l-Mevâkıf* adlı eserine yazdığı şerhtir. Eser matbudur: *Şerhu'l-Mevâkıf*, nşr. Ebu Firas Bedreddin Na'sanî, İntişârât-ı Şerif er-Râdî, Kum 1991.
- 49 Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) ait olan eser matbudur: *Avârifü'l-Ma'ârif*, nşr. Edib el-Kemdanî-Muhammed Mahmud Mustafa, inc. Seyyid Mehdi Ahmed, el-Mektebetü'l-Mekkiyye, Mekke 2001/1422. Eser Türkçe'ye de tercüme edilmiştir: *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Ma'ârif Tercemesi*, çev. Hasan Kamil Yılmaz-İrfân Gündüz, Vefa Yayıncılık, İstanbul ts.
- 50 Muhammed Hâfız Buhârî'nin (ö. 822/1429) Bahâüddîn Nakşibend'e (ö. 791/1389) ait sözleri topladığı eserdir.
- 51 Nureddin Abdurrahman el-Câmî'nin (ö. 898/1492) eserleridir. *Mecmua Molla Câmî*, (Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1309) içerisinde matbudur. *Levâih-i Hakikat* Hidâyet'in neşrinde yer almamaktadır.
- 52 Fahreddin İbrahim b. Şehriyâr'ın (ö. 686/1287) ilâhî aşka dair risâlesi üzerine Nureddin Abdurrahman el-Câmî'nin yazdığı şerhtir.
- 53 Nureddin Abdurrahman el-Câmî'nin İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *Nakşü'l-Fusûs* adlı eserine yazdığı şerhtir. Eser matbudur: *Nakdu'n-Nusûs fi Şerhi Nakşü'l-Fusûs*, nşr. William C. Chittick, 2. bsk., Müessesesi-i Mütalaât ve Tahkika, Tahran 1992.

ait özel bir mecmuayı [ve *Mietü Fevâid* adlı kitabı]⁵⁴ okudum. Ve muhterem babam birkaç kere bana bu hususta icâzet verdi. Tıpla ilgili olarak *Mücizi'l-Kanûn*'u;⁵⁵ hikmetle ilgili olarak *Hidâyetü'l-Hikme*⁵⁶ şerhini ve diğer bazı kitapları okudum. Nahivle alakalı olarak *Kâfiye*'yi ve bunun *Molla Şerhi*'ni; me'âniden *Mutavvel*'in büyük bir kısmını ve *Muhtasar-ı Me'ânî*⁵⁷ adlı kitabın, *Mollazâde*⁵⁸ *Hâşiyesi*'nin yer aldığı bölümünü; hendese ve hesâb ilimleri ile ilgili olarak⁵⁹ da bazı muhtasar risâleleri okudum.⁶⁰ Bu meyânda her fenle ilgili [söylenecek] birçok söz akla gelmektedir. Oldukça fazla gayret göstererek durum vuzûha kavuşabilir.⁶¹

54 Bizim tercümeyle esas aldığımız neşirde yer almayan bu kitap, Hidâyet Hüseyin'in neşrinde yer almaktadır (s. 172). Mezkûr kitap muska ile tedavi konusu ile ilgili olup yazma nüshası India Office Library'de 360 numara ile kayıtlıdır; bkz. Hidayat, "The Persian Autobiography", s. 165.

55 İbn Sinâ'nın (ö. 428/1037) *el-Kanûn* adlı eserinin İbnü'n-Nefis (ö. 687/1288) tarafından yapılan ihtisârıdır.

56 Esirüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1264) *Hidâyetü'l-Hikme* (Hacı Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1303) adlı eserine yapılan şerhler içinde ikisi yani Mir Hüseyin el-Meybûdî ve Sadruddin Muhammed b. İbrahim eş-Şirâzî'nin şerhleri, Hint alt-kıtasında yaygın olarak okutuluyordu. Dihlevî muhtemelen bu şerhlerden ikincisini kastetmektedir. Bu konuda bkz. Hidayat, "The Persian Autobiography", s. 165. *Hidâyetü'l-Hikme*'nin tenkitli neşri için bkz. Abdullah Yormaz, *Ebherî'nin Hidâyetü'l-Hikme'si ve Osmanlı-Türk Düşüncesindeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003.

57 Taftazânî (ö. 762/1389), Celâleddin el-Kazvinî'nin (ö. 739/1338) *Telhîsü'l-Miftâh* edli eserinin üzerine iki farklı şerh yazmıştır. Bu iki şerhin ilk yazılanı ve daha geniş olanının adı *el-Mutavvel*, daha kısa olanının adı ise *Muhtasarü'l-Me'ânî*'dir. Bu eserler matbudur: *el-Mutavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-Ulûm*, nşr. Abdülhamid Hindavi, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001/1422. *Muhtasarü'l-Me'ânî*, Abdullah Efendi Matbaası, İstanbul 1889.

58 Tam adı Muhammed Emin b. Sadrülemin eş-Şirvânî'dir (ö. 1036/1626).

59 Hidâyet Hüseyin'in neşrinde "hey'et (astronomi) ve hesâb ilimleri ile ilgili olarak" denilmektedir (s. 172).

60 Şah Veliyyullah'ın burada yer alan eğitim programının Hint alt-kıtasında yer alan diğer medreselerle benzer ve farklı yönleri ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Nedeví, *İslâm Önderleri*, s. 126-127; Rizvi, *Şah Wali-Allah*, s. 213, 389-392.

61 Şah Veliyyullah'ın Celâleddin Devvânî'ye kadar uzanan hocalarının silsilesi için bkz. Jalbani, *Lîfe of Şah*, s. 17.

Şah Veliyyullah, bu dönemde babasının dışında, Şeyh Muhammed Efdal Siyalkûtî ve Delhî'de Şeyhu'l-Kurrâ olarak bilinen Şeyh Muhammed Fâdıl Sindî'den de hadis ağırlıklı dersler okumuştur; bkz. Rizvi, *Şah Wali-Allah*, s. 214; Jalbani, *Teachings of Şah Waliyullah* s. 38; Mehmet

Bu fakîr on yedi yaşına vâsıl olduğunda [babam] hazretleri hastalandılar ve bu hastalıktan kurtulamayarak rahmet-i Hakk'a kavuştular. Ölüm döşeğinde iken [bana] bey'at alma ve irşâd için icâzet verdiler. Ve “*yedubhu ke-yedî?*” [Onun eli benim elim mesâbesindedir] ifadesini sıklıkla tekrar ettiler. Bütün bunlardan daha yüce olarak addedilmesi gereken nimet ise kendisinin bu fakîr hakkında tam bir hoşnutluk sahibi olması idi ki, kendileri bu hoşnutluğun zirvesinde iken irtihâl buyurdular. Onun ben fakîre olan bu teveccühü hiçbir babanın oğluna olan teveccühüne denk değildi. Yine bendeniz, muhterem babamın bu fakîre karşı beslediği derin ve hassas şefkati de hiçbir babanın evladına, hocanın talebesine, hiçbir müridin müridine beslediğine şahit olmadım. Allah'ım beni ve ebeveynimi bağışla, nasıl ki küçüklüğümde beni büyütürken onlar bana merhamet göstermişlerdi, Sen de onlara öyle rahmet et! Onlara şefkat, rahmet ve nimeti yüz bin misli daha fazla karşılık olarak ver! Şüphesiz Sen [bizlere] yakınsın, [dualara] icâbet edersin.

Muhterem babamın vefatından sonra yaklaşık on bir yıl boyunca dinî ve aklî kitaplarla iştigâl ederek bunlarla ilgili ders okuttum. Her ilme derinlemesine girdim. [Babamın] mübârek kabrini ziyaret etmeye başladım. O günlerde tevhid konusunda bana bir fetih nasip oldu; cezbe yolu aydınlandı ve [seyr-i] sülûkta büyük bir aşama kaydetmek müyesser oldu. Vicdanî ilimler fevc fevc nâzil oldular. Dört mezhebin kitapları ile fıkıh usullerini ve kendilerine mesnet aldıkları hadisleri mülâhaza ettikten sonra gaybdan [gelen] pırıl pırıl bir nurun da yardımı ile zihnim muhaddis fakihlerin yanında olma hususunda karar kıldı.

Bu on iki yılın ardından⁶² Haremeyn-i Muhteremeyn'i ziyaret etme arzusu duydum ve [11]43. yılın sonunda haccetmekle müşerref oldum. [11]44 yılında Mekke-i Mükerrerme'de ikâmet etme, Medine-i Münevvere'yi ziyaret etme ve Şeyh Ebû Tâhir⁶³ (Allah sırrını takdîs etsin!) ve ondan başka Haremeyn-i Muhteremeyn meşâyihinden hadis rivâyet etme fırsatım oldu.⁶⁴ Burada bulunduğum esnâda Hazreti Sey-

Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1992, s. 64; Khan, *Metaphysical Thought*, s. 47-48.

62 Yukarıda yaklaşık on bir yıl diyen Dihlevî bundan muhtemelen zühul eseri olarak on iki yıl demektedir.

63 Şah Veliyullah'ın Hicaz'da öğrenim gördüğü hocaları içinde en çok değer verdiği hocasıdır: bkz. Şah Veliyullah, *Enfâsü'l-Ârifîn*, 189-190.

64 On dört ay boyunca Haremeyn'de ikâmet eden Dihlevî bu esnâda Mekke'de Mâlikî âlim Vefdullah'tan, Yahya b. Yahya el-Mesmûdi tarikiyle gelen *Muvatta'*ı okur. Mekke müftüsü ve Hanefî âlim Şeyh Tâcuddin Kala'î'den (ö. 1734) de hadis tahsil eder (Şah Veliyullah, Tacuddin Kala'î'den ✍

vidü'l-beşer efendimizin (En faziletli salât ve en mükemmel selamlar onun üzerine olsun!) Ravza-i Münevvere'sine müteveccih oldum, birçok feyizler elde ettim. Haremeyn'de ikâmet eden âlimler ve diğer insanlarla güzel sohbetler ettim. Ebû Tahir'den sûfiyenin bütün [tarikatlarını] câmi olduğunu söylemek mümkün olan hırkayı giydim. Bu yılın sonunda bir kez daha haccettikten sonra [11]45 yılının sonlarına doğru vatanıma doğru yola koyuldum ve Receb ayının on dördü Cuma günü [9 Temmuz 1732] vatanıma sıhhat ve selâmet içerisinde vâsil oldum.

“Ve Rabbinin nimetini an!” [ed-Duhâ, 93/11]. Bu zayıf [kul] üzerindeki en büyük nimet şudur ki, bana *fâtîbiyyet* hil'ati giydirildi, bu âhir zamanın fethi bendenizin ellerine verildi ve irşâd ile emrolundum. Fıkıhla ilgili uygun bulunan (*merzî*) şeyleri biraraya getirmek üzere fikhî hadise dayalı olarak en başından binâ etmek, hadislerin sırlarını, hükümlerdeki maslahatları ve *terğîbât* kabilinden ve diğer başka Hazreti Peygamber aleyhisselâmın Hüdâ Tealâ'dan getirdiği şeyleri talim etmekle yükümlü kıldım. Bu öyle bir fendir ki, [bu konuda ki] bütün zorluğa (*celâlet*) rağmen bu[nu gerçekleştiren] fakîrden önce hiç kimse bendenizin söylediklerinden daha dikkate değer bir söz söylememiştir, -eğer bir kişi bundan şüphe ederse *Kavâid-i Kübra*

1144/1731-32 tarihli bir icâzet aldığı belirtilmektedir; bkz. Şah Veliyyullah, *İthâfu'n-Nebîh fî mâ Yahtâcu İleyhi'l-Muhaddisu ve'l-Fakîh*, el-Mektebetü's-Selâfiyye, Lahor 1389/1969, s. 119). Medine'de, Mescid-i Nebvî'de, sonraki yaşamında ve düşünce dünyasında çok ciddi tesirleri olacak olan İbrahim el-Kur'ânî'nin (ö. 1680) oğlu Şâfiî Şeyh Ebû Tâhir Muhammed'in (ö. 1145/1733) rehberliğinde öğrenim görür. *Sahîb-i Buhârî*'nin tamamını, *Sahîb-i Müslim*, *Câmiu't-Tirmizî*, *Sünen-i Ebi Dâvud*, *Sünen-i İbn Mâce*, *Muvatta* ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin bazı bölümlerini; İmam Şâfiî'nin *er-Risâle*'sini ve *Câmiu'l-Kebîr*'ini, Dârimî'nin *Müsned*'ini ve Buhârî'nin *Edebü'l-Müfred* adlı eseriyle Kadî İyâz'ın *Şifâ* adlı eserini ve *Ümem*'i okuyarak ondan genel bir icâzet alır; bkz. Şah Veliyyullah, *İthâfu'n-Nebîh*, s. 118-120. Şah Veliyyullah'ın Medine'deki öğrenimi sadece hadis ve fıkıhla sınırlı kalmamış ve aralarında eş-Şâzelî'nin (ö. 1258) *Hizbu'l-Bahr* adlı eseri ve Ebû Tâlib el-Mekki'nin (ö. 966) *Kütü'l-Kulûb* adlı eserinin de bulunduğu bir kısım tasavvufî eserleri de okumuştur; bkz. Şah Veliyyullah, *İntibâh*, c. I, s. 136'dan naklen Baljon, *Religion*, s. 6. Haremeyn'deki eğitiminin ayrıntıları için bkz. Nedevî, *İslam Önderleri*, s. 135-139; Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 5; el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, c. II, s. 858-867; Muhyiddîn el-Elvânî, “el-Müellefâtü'l-Arabiyye li-Ulemâ'l-Hindî'l-Müslîmîn”, *Mecelletü'l-Ezher*, c. XXXVIII/7 (1966), s. 722 vd.

O, Hicaz'daki diğer hocalarının biyografilerini *İnsânu'l-Ayn fî Meşâyibi'l-Haremeyn* isimli müstakil bir eserde vermiştir.

adlı kitaba baksın ki, Şeyh İzzeddin bütün çabalarına rağmen [bu kitabında] bu fennin yüzde birini dahi başaramamıştır- [bunu yalnız ben başardım]. Hakk'ın râzı olduğu bu burhânın tasavvuf yoluyla bu devrede nasıl elde edileceği bana ilham buyruldu ki ben bunu *Leme'ât*⁶⁵ ve *Eltâfü'l-Kuds*⁶⁶ adlı iki risâlede ele aldım ve ortaya koydum. Ve Ehl-i Sünnet'in kadîm kişilerinin akaidini delil ve hüccetlerle ispat ettim ve [bu akideyi] akli esas alan (*ma'kuliyân*) kişilerin ortaya koydukları çerçöpten temizledim ve bunu, artık bu konuda bir ihtilâfa sebebiyet vermeyecek kesinlikte gösterdim. Bana *kemâlât-ı erba'anın* ilmi, yani bütün genişliği ve derinliğiyle *ibdâ', halk, tedbîr* ve *tedellân*in bilgisi bahşedildi. Ve insan nefsinin [idrâk] kabiliyeti ve herkesin meâl (son) ve kemâlini feyiz olarak buyurdular. Bu iki yüce ilmin etrafında bu fakîrden önce hiç kimse dolaşmamıştı, [ilk defa bunu ben ele alıyorum]. Ve amelî hikmeti -ki bu devrin salâhı ondadır- tam bir genişlikle ifade ettim ve bunun Kitap, sünnet ve sahâbe âsârıyla tam bir uyumunu tedârik ettim. Hazreti Peygamber'den menkûl olan dini ona sonradan dâhil olan ve tahrif edilen hususlardan ayırdım; neyin sünnet olduğunu ve neyin hangi fırkalar tarafından ihdâs edilmiş bid'at olduğunu ortaya koyup bunu ifade ettim.

*Tarlalar dolusu ekinler adedince olsaydı dilim,
Yine de gereği gibi edemezdim Rabbime hamdim.*⁶⁷

Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur.⁶⁸

65 Dihlevî'nin Farsça olarak kaleme aldığı bu eserin hâlihazırda mevcut bir nüshası tespit edilememiştir; bkz. Jalbani, *Life of Shah*, s. 36.

66 Tam adı *Eltâfü'l-Kuds fî Ma'rifeti Letâifi'n-Nefs* (Farsça) olan eser, letâif, keşf ve ilham gibi tasavvufun temel meselelerini hâvidir. Matbu olan eser (Gujranvele 1964) G.H. Celbânî ve D. Pendelberry tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir: *The Sacred Knowledge*, Octagon Press, London 1984.

67 Arapça olan bu beytin birebir çevirisi "Bütün ekili tarlalar dolusu arpa adedince olsaydı dilim, yine de O'na gereği gibi edemezdim hamdim" şeklindedir. Ancak Dihlevî'nin otobiyografisini İngilizce'ye tercüme eden Hidâyet Hüseyin beytin çevirisinde Arapça *şar* (saç) kelimesi ile *şâr* (arpa) kelimelerini birbirine karıştırarak bir yanlışlığa düşmüştür; bkz. Hidayat, "The Persian Autobiography", s. 167.

68 Şah Veliyyullah, hicrî 1176 yılı, 29 Muharrem Cuma günü (20 Ağustos 1762) vefat etmiştir. Mezarı Delhi'de Menhediler kabristanındadır. Dihlevî'nin vefatı ve sonrasındaki olayların şahidi bir şahıs tarafından olup bitenleri anlatmak için kaleme alınmış bir mektubun neşri için bkz. Nedeî, *İslam Önderleri*, s. 149 vd.

Ek

Dihlevî'nin Eserleri

Fıkıh, tefsir, tefsîr usûlü, kelâm, akâid, tasavvuf gibi muhtelif ilim dallarında eser veren Şah Veliyyullah, ayrıca biyografiler, şiirler, dinî ve siyasî konularla ilgili mektuplar da yazan çok yönlü bir âlimdir. Eserlerinin tam sayısı hakkında pek çok müellif tarafından farklı sayılar ileri sürülmüştür. Kimi müellifler, iki yüzden fazla eserinin bulunduğu söylerken, Şah Veliyyullah'ın biyografisini ilk olarak kaleme alan Ebû Muhammed Rahim Bahş, *Hayât-ı Velî* adlı eserinde kırk beş eser adı zikretmekte,⁶⁹ Nedevî elli üç eserinin olduğunu ileri sürerken,⁷⁰ Gulam Celbani elliden fazla basılmış eserinin olduğunu ifade etmekte,⁷¹ Mazhar Baka ise yetmişten fazla eser adı sıralamaktadır.⁷² Eserlerinin sayısı ile ilgili bu ihtilaf, kimi müelliflerin Şah Veliyyullah'a ait bazı mektup ve hacmi oldukça küçük risâleleri ayrı birer eser olarak değerlendirmesine karşılık; diğer bazı müelliflerin bu çalışmaları, birlikte basıldıkları daha hacimli eserlerin içerisinde değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Şah Veliyyullah'ın günümüze ulaşmayan eserleri hakkındaki bilgiler de, bu farklılığın bir diğer sebebidir. Bunların dışında kalan bir başka sebep ise Şah Veliyyullah'ın yaşadığı devrenin başta siyasî olmak üzere birçok bakımdan kargaşalı bir dönem olması ve özellikle Şii-Sünnî ihtilafının belirgin bir hâl alması sebebiyle tarafların, onun vefatından sonra çeşitli gerekçelerle bazı kitapları Şah Veliyyullah'a nispet etmeleridir.⁷³

Şah Veliyyullah'ın eserleri ile ilgili bir başka problem ise yazım tarihlerinin tespitidir. O, çok az sayıdaki eserini hangi tarihte yazdığını belirtmiş, diğer eserlerine ise tarih koymamıştır. Hangi tarihte yazıldı-

69 Ebû Muhammed Rahim Bahş, *Hayat-i Velî*, Delhi ts., s. 296-317'den naklen Rizvi, *Shah Wali-Allah*, s. 221.

70 Nedevî, *İslam Önderleri*, s. 453-469.

71 Jalbani, *Life of Shah*, s. 65-73.

72 Mazhar Bakâ, *Usûl-i Fıkıh aûr Şah Veliyyullah*, İdare-i Tahkîkât-ı İslâmî, İslamabâd 1973, s. 65-73'ten naklen Khan, *Metaphysical Thought*, s. 51.

73 Kendisini toplum yaşantısında belirgin bir şekilde hissettiren bu ihtilaf özellikle, Şii kesimin Muharrem ayındaki tutumlarında ve her iki kesimin Hz. Peygamber'den sonra gerçek halifenin kim olduğu yönündeki tartışmalarında ortaya çıkmaktaydı; bkz. Hermansen, *Conclusive Argument*, s. xxix. Ayrıca bkz. Rizvi, *Shah Wali-Allah*, s. 250-256; Rizvi, *Shah 'Abd al-Aziz*, s. 164-168; Umar, *Islam in Northern India*, s. 35-36.

ğı belli olmayan eserlerinin tarihlerini tespit için genelde iki yola başvurulmaktadır: Bir eserin adının sonradan yazılan bir eser içerisinde zikredilmesi durumunda, bu eserin, bunu zikreden eserden önce yazıldığı sonucuna varılmaktadır. Bir diğer yol ise, Şah Veliyyullah'ın öğrenci ve müridlerine verdiği icâzetnâmelerde zikrettiği kendisine ait eserlerin en azından bu icâzetnâmelerin verildiği tarihten önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Bütün bu ipuçları eserlerin tam olarak hangi tarihte yazıldığını tespit etme imkânı vermemekte, sadece belirli zaman aralıkları dâhilinde kitapları gruplandırmayı sağlamaktadır.

A. Şah Veliyyullah'a Aidiyeti Kesin Olarak Bilinen Eserler

Şah Veliyyullah'a aidiyeti kesin olan eserler, yazım tarihlerini dikkate aldığımızda, hac için Haremeyn'e gitmeden önce yazdıkları eserler, Haremeyn'de ikameti esnasında ve dönüşünden vefatına kadar geçen süre içerisinde yazdığı eserler ve yazdıkları tarihler belirlenemeyen eserler olmak üzere üç farklı alt başlık içerisinde ele alınabilir.

1. 1143/1731 Yılından Önce Yazdığı Eserler

Şah Veliyyullah Dihlevî, hacca gitmeden önce daha ziyâde tedris faaliyetleri ile meşgul olmaktadır ve eser yazımına ağırlık vermemiştir. Mısra sonları elif harfiyle biten lirik bir şiir olan *Kasîdetü'l-Lâmiyye* (Arapça)⁷⁴ ve Molla Sadrâ'nın müridi Molla Abdurrezzâk Lâhicî (ö. 1071/1661) tarafından kaleme alınan *Cevher-i Murâd* adlı esere *Redd-i Cevher-i Murâd* (Farsça) adıyla yazdığı reddiye, bu dönemde kaleme aldığı eserlerdir.⁷⁵

2. 1145/1732 ile 1179/1762 Yılları Arasında Yazdığı Eserler

Bu dönem, Şah Veliyyullah'ın hac için Haremeyn'de bulunuşundan vefat ettiği tarihe kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Dihlevî, yazdığı eserlerinin büyük çoğunluğunu hac esnasında ve dönüşünden sonraki yıllarda yazmıştır. Bunda, Hicaz'daki ikâmeti sırasında aldığı eğitim ve özellikle sezgi yoluyla edindiğini ileri sürdüğü bilgiler dolayısıyla yüklendiğini düşündüğü dinî sorumluluğun etkili olma ihtimali yüksektir. Bu dönemde kaleme aldığı eserlerinde, özellikle *Füyûzu'l-Haremeyn* adlı eserinde zikrettiği sezgisel bilgilerin tesirleri belirgindir.

74 Eser Dihlevî'nin *Füyûzu'l-Haremeyn* adlı eserinin on birinci kısmında yer almaktadır; bkz. Baljon, *Religion*, s. 8.

75 Rizvi, *Şah Wali-Allah*, s. 221. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu son eseri, Rizvi'den başka zikreden müellif yoktur.

Geniş bir zaman dilimini ve çok sayıda eseri kapsayan bu dönem, eserlerin durumunun daha rahat takip edilebilmesi için kendi içerisinde üç döneme ayrılabilir.

a. 1145/1732 ile 1151/1738–39 Yılları Arasında Yazdığı Eserler

i. *Fethu'r-Rahmân bi-Tercemeti'l-Kur'ân* (Farsça)

Kur'ân-ı Kerim'in Farsça çevirisidir. Şah Veliyyullah, Hicaz'a gitmeden önce başladığı çeviriyi, 1150/1738 yılı Kurban bayramında tamamlamıştır. Tercümede yer yer ayrıntılı bazı açıklamalara da yer vermektedir.⁷⁶

ii. *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* (Arapça)

Şah Veliyyullah, yukarıda çevirisi verilen *el-Cüz'ü'l-Latif* adlı otobiyografisinde İslâm ilim geleneği içerisinde kendi konumu ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunurken, kendisinin ilâhî bir işaretle, fikhî ihtilâfları ortaya çıkarıp kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak; fıkıh ve hadisi yeni baştan inşâ etmek; Hz. Peygamber'in ümmet için getirdiği hükümlerin ve hadislerin sırlarını ortaya koymakla memur kıldığını ifade etmektedir. Kendisinden önce böylesi bir faaliyette bulunan kimselerin yetersiz kaldığını iddia ederek, ilâhî bir yardımla bu işi hakkıyla yerine getirdiğini belirtmektedir.⁷⁷

Şah Veliyyullah'ın, burada kendisine tevdi edildiğini ileri sürdüğü bu vazifeyi, başeseri sayılan *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı kitabında yerine getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kitabın ismini, bir Kur'ân-ı Kerîm âyetinden⁷⁸ hareketle belirleyen Dihlevî, eserinin mukaddime

76 Baljon, *Religion*, s. 11. Rizvi ve Muztar, çevirinin sona erdiği tarihin Şaban 1151/Aralık 1738 olduğu görüşündedirler; bkz. Rizvi, *Shah Wali-Allah* s. 222; Muztar, *A Saint Scholar*, s. 175. Kimi müellifler bu çeviriyi, Kur'ân-ı Kerim'in Farsça'ya yapılmış ilk çevirisi olarak değerlendirirler, ancak Kur'ân-ı Kerim'in XVI. yüzyıla ait bir Farsça çevirisi vardır. Bu konudaki tartışmalar için bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 62-63; Birışık, *Tefsir Ekolleri*, s. 94-95; Baljon, *Religion*, s. 149. Dihlevî'nin bu eserinin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 15. Şah Veliyyullah'ın talebelerinden Nur Şah tarafından istinsah edilen ve muhtemelen Dihlevî'nin hayatta iken okuduğu son nüshalardan birisi olan elyazma *Fethu'r-Rahmân* nüshası ile ilgili değerlendirmeler için bkz. Ahmad Khan, "A Unique MS. of *Fath Al-Rahman* by Shah Wali Allah", *Hamdard Islamicus*, V/1 (1982), s. 37-44.

77 Şah Veliyyullah, *el-Cüz'ü'l-Latif*, s. 199. Dihlevî, kendisinden önce İzz b. Abdüsselâm'ın, *el-Kavâ'idu'l-Kübrâ* adlı eserinde kendisinininkine benzer bir çaba içerisine girdiğini belirtmektedir.

78 el-En'âm, 6/149: "Fe-lillâhi'l-hüccetu'l-bâliğa: Kesin delil yalnızca Allah'ındır."

kısımında hadis ilminin, en az Kur'ân-ı Kerîm kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Ardından hadisin çeşitli yönlerini kendilerine konu edinen hadis ilimlerini zikreden Şah Veliyyullah, bu ilimlerin en ince-likli olanının, temelde ahkâmın hikmetlerini, amellerin özellik ve in-celiklerini araştırdığını belirttiği *esrâr-ı dîn* ilmi olduğunu ileri sü-rer.⁷⁹ Eserin esas itibarıyla bu amacı gerçekleştirmek için yazıldığı an-laşılmaktadır.

Dihlevî'nin bu eserinin herhangi bir ilmî disiplin altında tasnif edil-mesi oldukça zor gözükmektedir. Çeşitli müellifler tarafından eserin ait olduğu ilim dalı ile ilgili farklı değerlendirmeler yapılmıştır.⁸⁰ Ese-rin ikinci cildi ise bütünüyle bir furû-ı fikh kitabını andırmaktadır.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa birçok açıdan dikkat çekici özelliklere sahip olmakla birlikte, özellikle kitapta yer alan *irtifâkat*,⁸¹ *tatbîk* ve *mazin-ne*⁸² ve *külli maslahat* kavramları⁸³ modern dönemde yoğun tartışma-lara konu olmuştur.

Hüccetullâhi'l-Bâliğa'nın Urduca'ya tamamı, İngilizce'ye ise ilk cil-di tercüme edilmiştir.⁸⁴ Türkçe'ye ilk kez Urduca çevirisi esas alınarak

79 Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, c. I, s. 20-21.

80 Bu bağlamda, eserin, Türkçe ve Arapça yazan müellifler tarafından, usul ve kelâm ilmi ile ilgili olduğu, (Özen, “Şah Veliyyullah, Hayatı, Mücadelesi ve Eserleri”, s. 41; Karaman, “Şah Veliyyullah, Hayatı ve Eserleri”, s. 121; Öz-demir, *Şah Veliyyullah*, s. 32; el-Hasenî, *Nüzbetü'l-Havâtır*, c. II, s. 724); hikmet-i teşrî eseri olduğu (Bekir Topaloğlu, “Hüccetullâhi'l-Bâliğa”, *DİA*, c. XIX, İstanbul 1999, s. 453); İslâm Hukuk Felsefesi eseri olduğu (Erdoğan, “Dihlevî Hayatı ve Eserleri”, s. xcix) belirtilmektedir. Batılı lite-ratürde ise eser, genel itibarıyla herhangi bir ilim dalı altında dercedilme-mekte sadece içeriği hakkında bilgiler verilerek tanıtılmaktadır.

81 Bu kavramla ilgili çeşitli tanımları birarada görmek için bkz. Hermansen, “Tension”, s. 10-11; Hermansen, *Conclusive Argument*, s. xviii-xix. Kav-ramın siyaset düşüncesi açısından ele alınışı için bkz. Abdur Rashid Bhat, “Shah Wali Allah's Political Thought in The Context of His Irtifaqat”, *Jo-urnal of Objective Studies*, II/1 (January, 1990/1409), s. 67-78. *İrtifâkâ-tın* insan toplumlarının gelişim tarihinin aşamaları olarak ele alınışı için bkz. Ahmad, “The Wali-Ullahi Movement”, s. 206-207.

82 Bu kavramların çeşitli müellifler tarafından ele alınışını topluca görmek için bkz. Hermansen, *Shah Wali Allah Studies*, s. 21. Ayrıca bkz. Hermansen, “Tension”, s. 144-154. Fazlur Rahman *tatbîk* kavramının temel fonksiyonunun, İslâm'ın yapısına yeterli bir dahilî esneklik vermek olduğunu iddia etmektedir; bkz. Fazlur Rahman, “The Thinker of Crises”, s. 48.

83 Bu kavramın algılanışı ile ilgili olarak bkz. Hermansen, *Conclusive Argu-ment*, s. xvi; Hermansen, *Shah Wali Allah Studies*, s. 18.

84 Eserin Urduca'ya yapılan çevirileri için bkz. Kabir Ahmed Khan, “A Select Bibliography of Writings by and about Shah Wali-Allah Dihlavi in Eng-lish and Urdu”, *Muslim World Book Review*, VII/1 (1986), s. 57. İn- ✎

Ali Genceli tarafından kısmî olarak (Hilal Yayınları, İstanbul 1971), eserin ikinci cildi de yine mezkûr Urduca çeviri esas alınarak Ramazan Nazlı tarafından çevrilmiştir (Hilal Yayınları, İstanbul ts.). Eserin, Arapça aslından ve tam olarak çevirisi ise Mehmet Erdoğan tarafından yapılmıştır (İz Yayıncılık, İstanbul 1994).⁸⁵

iii. *Enfâsü'l-Ârifîn* (Farsça)

Şah Veliyyullah'ın babası, amcası, Mekke ve Medine'deki hocaları ve bazı mutasavvıflarla ilgili hal tercümelerinin yer aldığı kitap yedi bölümden oluşmaktadır.⁸⁶

Dihlevî'nin bu dönemde kaleme aldığı diğer eserleri ise şunlardır:

el-Fadlu'l-Mübin fî Müselsel min Hadîsi'n-Nebiyyi'l-Emîn (Arapça),⁸⁷ *el-Kavlü'l-Cemil fî Beyâni Sevâi's-Sebil* (Arapça),⁸⁸ *el-Lemahât*

gilizce çevirisi Marcia K. Hermansen tarafından *The Conclusive Argument From God, Shah Wali Allah of Delhi's Hujjat Allah al-Bâliġha*, (E.J. Brill, Leiden 1996) adıyla yapılmıştır. *Hüccetullâhi'l-Bâliġa*'nın yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 18-19.

85 Osman Keskiöġlu, Asım Köksal'dan naklen, *Hüccetullâhi'l-Bâliġa*'nın ilk cildinin Hasan Basri Çantay tarafından Türkçe'ye tercüme edilerek Diyanet İşleri Başkanlığı'na sunulduġunu ve fakat eserin henüz matbu olmadığını söylemektedir; bkz. Keskiöġlu, "Ahmed Şah Veliyyullah Dehlevî", s. 361. Hasan Basri Çantay ise vefatından beş yıl önce yazdığı bir makalesinde *Hüccetullâhi'l-Bâliġa*'nın Arapça'dan Urduca'ya yapılmış çevirisinden bahsetmekte ve fakat kendi yaptığı bir çeviriyi sözkonusu etmemektedir; bkz. Çantay, "Müceddid Büyük Alimlerden Şah Veliyyullah'ı Dehlevî", s. 12.

86 Eserin bölümleri ve içerikleri şu şekildedir: a) *Bevâriku'l-Velâyât* (Babası Şeyh Abdürrahim'in biyografisidir); b) *Şevâriku'l-Ma'rifet* (Amcası Şeyh Ebu'r-Rıza Muhammed'in biyografisidir); c) *el-İmdâd fî Me'asri'l-Ecdâd* (Şah Veliyyullah'ın diğer akrabalarının biyografileri yer alır); d) *en-Nebzetü'l-İbriziyye fî'l-Letâifi'l-Aziziyye* (Şeyh Abdulaziz'in atalarının biyografileri yer alır); e) *el-Atiyyetü's-Samediyye fî Enfâsi'l-Muhammediyye* (Şeyh Muhammed Pühletî'nin biyografisidir); f) *İnsânü'l-Ayn fî Meşâyihî'l-Haremeyn* (Mekke ve Medineli hocalarının ve mutasavvıfların biyografileri yer alır); g) *el-Cüz'ü'l-Latîf fî Tercemeti'l-Abdi'z-Zaif* (Şah Veliyyullah'ın yukarıda tercümesi verilen otobiyografisidir).

87 Eser, Şah Veliyyullah'a Hicaz'daki hocaları tarafından verilen hadis isnadlarından oluşur; hadislerin metinleri yoktur; bkz. Baljon, *Religion*, s. 9.

88 1146/1733 tarihinden önce yazılan bu eser, çeşitli tasavvufî konuları hâvidir; bkz. Nedevi, *İslam Önderleri*, s. 464. Baljon, *Religion*, s. 8; Khan, *Metaphysical Thought*, s. 55; Rizvi, *Shah Wali-Allah*, s. 221. Eserin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17.

(Arapça),⁸⁹ *el-Lemâ'ât* (Farsça),⁹⁰ *Aryebu'n-Neğam fî Medhi Seyyidi'l-Arab ve'l-Acem* (Arapça),⁹¹ *el- Heme'ât* (Farsça),⁹² *Eltâfu'l-Kuds fî Ma'rifeti Letâifi'n-Nefs* (Farsça),⁹³ *el-Mukaddimetü's-Seniyye fî'ntisâ-ri'l-Firkati's-Seniyye* (Arapça),⁹⁴ *Füyûzu'l-Haremeyn* (Arapça).⁹⁵

b. 1152/1739 ile 1160/1747 Yılları Arası Yazdığı Eserler

i. *el-Fevzü'l-Kebîr fî Usûli't-Tefsîr* (Farsça)

Şah Veliyyullah'ın Kur'ân'ın anlaşılması için faydalı bilgileri vermek amacıyla kaleme aldığını belirttiği tefsir usûlü ile ilgili olan bu kitap,⁹⁶ usûl-i tefsirin bütün konularını ihtivâ etmemektedir.⁹⁷

Dihlevî'nin Arapça olarak kaleme aldığı *Fetbu'l-Habîr* adlı çalışması, kimi müelliflerce *el-Fevzü'l-Kebîr*'in son bölümü olarak değerlendirilirken,⁹⁸ kimi müellifler ise iki eserin dillerinin farklı olmasından hare-

89 Eser muhtelif tasavvuf felsefesi konularını hâvîdir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 13.

90 Tasavvufla ilgili olan bu eser günümüze gelmemiştir; bkz. Jalbani, *Life of Shah*, s. 36.

91 Eser, Şah Veliyyullah'ın Hz. Peygamber'e ithâfen yazdığı kasidelerden oluşmaktadır.

92 1148/1735 yılında tamamlanan bu eser, tasavvuf tarihi, dinin zâhir ve bâ-tın ayırımı gibi konuları içermektedir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 11; Nede-vî, *İslam Önderleri*, s. 468. Yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tef-hîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 16.

93 Eser, letâif, keşf ve ilham gibi tasavvufun temel meselelerini hâvîdir; bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 57.

94 Şah Veliyyullah, Şeyh Ahmed Sirhindî (ö. 1033/1624) tarafından Farsça olarak kaleme alınmış olan *Redâ-i Ravâfız* adlı kitabı, Şeyh Ebû Tâhir'in isteği üzerine Arapça'ya çevirmiştir. Şah Veliyyullah, bu eseri sadece çevirmekle kalmamış, eserde birtakım açıklamalar yapmış ve bazı noktalarda müelliften farklı görüşler serdetmiş ve yanlış bulduğu noktalara işaret etmiştir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 8.

95 Hicaz'daki ikâmeti sırasında birçok kez Hz. Peygamber'i rüyasında görüp ona çeşitli meseleleri sorarak cevaplarını öğrendiğini, bu rüyalar ile kalbine doğduğunu iddia ettiği ilhamları topladığı kitabıdır; bkz. Rizvi, *Shah Wali-Allah*, s. 221; Baljon, *Religion*, s. 8.

96 Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-Kebîr*, çev. Mehmed Sofuoğlu, Çağrı Yayınları, İstanbul 1980, s. 1. Birişik, eserin tefsir usûlü kitabı olarak değil de, Kur'ân'ı anlama ve izah etme amaçlı olarak kaleme alındığı kanaatindedir; bkz. Birişik, *Tefsir Ekolleri*, s. 57.

97 Mevlüt Güngör, "el-Fevzu'l-Kebîr", *DİA*, c. XII (İstanbul 1995), s. 510-511. Yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 15.

98 Zübeyd Ahmed, *el-Âdâbü'l-Arabiyye fî Şibhi'l-Kârrati'l-Hindiyye*, nşr. Abdulkamsûd Şulkamî, yy., ts., c. I, s. 67.

ketle *Fethu'l-Habîr*'i ayrı bir eser olarak göstermektedir.⁹⁹ Bu konudaki karışıklık, Şah Veliyyullah'ın aynı adı taşıyan iki eserinin olmasından kaynaklanmaktadır. Bu eserlerden birisi *el-Fevzü'l-Kebîr*'in sonunda yer alan bir tetimme iken, diğeri müstakil bir eserdir.¹⁰⁰

ii. el-Müsevvâ (el-Mesvâ) fî Şerhi'l-Muvatta (Arapça)

Şah Veliyyullah, ictihad kapısının açılma yolunun, bir fıkıh kitabı olarak değerlendirdiği *Muvatta*'dan geçtiği görüşündedir. Ona göre bütün mezhepler, *Muvatta*'ın şerhi mesâbesindedir.¹⁰¹ Bu yargısından hareketle *Muvatta*'ı şerh etme yoluna giden Şah Veliyyullah, eseri, hadislerinden istifadenin kolay olacağı şekilde tertip ettiğini, her babla ilgili âyetlere yer verdiğini ve o konuda Şâfiî ve Hanefî mezheplerinin görüşlerini de zikrettiğini belirtir.¹⁰²

iii. el-İntibâh fî Selâsili Evliyâillâh (Farsça)

Şah Veliyyullah'ın tasavvuf ve hadisteki isnadlarını ihtiva eden bu eserin, hadis ve fıkıhla ilgili olan kısmı Muhammed Atâullah Hanif Bucyanî tarafından *İthâfu'n-Nebîh fî mâ Yahtâcu İleybi'l-Muhaddisu ve'l-Fakîh* adıyla yayınlanmıştır. Üç bölümden oluşan bu ayrı basımın ilk iki kısmı hadis meseleleri ile ilgilidir. Şah Veliyyullah bu kısımda, hadis konusunda öğrendiklerini ve Hicaz'da iken aldığı icâzetlerini belirtir. Ayrıca küçük çaplı bir hadis tarihi de veren müellif, ilk dönemden itibaren hadis hıfzının var olduğunu ileri sürer. Hadis kitaplarını sıhhat ve şöhrat açısından tasnif eder. Ayrıca rüya ve müşâhede ciheti ile aldığı iddia ettiği hadislerden de bahis açar.¹⁰³

Kitabın *Der Mebâhis-i Fikh ve mâ Yete'allaku bih* adını taşıyan üçüncü bölümü fıkıhla ilgili meselelere dairdir. Bu bölümün mukaddimesinde “Bilinsin ki, İslâm'ın vâciblerinden birisi ilâhî hükümleri bilmektir. Ve onları bilmenin yolu Kitap, sünnet, sahâbe ve tâbiîn âsârı ve Kitap ve sünnetten istinbâttir. Bunlara ulemâ örfünde ‘fıkıh’ derler”¹⁰⁴ diyerek fikhî tarif eden Şah Veliyyullah, fıkıh mezheplerine ait

99 Khan, *Metaphysical Thought*, s. 64-65.

100 Dihlevî'nin müstakil olarak kaleme aldığı eserinin adı *Fethu'l-Habîr bi-mâ Lâ Büdde min Hıfzihî fî İlmi't-Tefsîr* (Luknow 1289) adını taşıırken, *el-Fevzü'l-Kebîr*'in sonunda yer alan eserinin adı *Fethu'l-Habîr Tekmîlâtü'l-Fevz* adını taşımaktadır.

101 Şah Veliyyullah, *Müsevvâ*, s. 63.

102 Şah Veliyyullah'ın eserle ilgili ayrıntılı tanıtımı için bkz. Şah Veliyyullah, *Müsevva*, s. 64-65. Eserin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 16.

103 Şah Veliyyullah, *İthâfu'n-Nebîh*, s. 12, 15, 97.

104 Şah Veliyyullah, *İthâfu'n-Nebîh*, s. 99.

olduğunu öne sürdüğü üçlü bir ahkâm tasnifi (*zâbir-i din, nevâdir-i din* ve *tahrîcât-ı din*) üzerinde de durur. Eserin yazım tarihini 26 Cumaziyel-Evvel 1153 Çarşamba günü olarak belirtir.¹⁰⁵

Şah Veliyyullah'ın bu dönemde kaleme aldığı diğer eserler şunlardır: *Şerhu Terâcimi Ebvâbi Sahîbi'l-Buhârî* (Arapça),¹⁰⁶ *el-Budûru'l-Bâziğa* (Arapça),¹⁰⁷ *es-Sata'ât fî Feyzi'r-Rabbânî* (Farsça),¹⁰⁸ *Mukaddime fî Tercemeti'l-Kur'ânî'l-Mecîd* (Arapça),¹⁰⁹ *Te'vîlu'l-Ehâdis* (Arapça),¹¹⁰ *İzâletü'l-Hafâ an Hilâfeti'l-Hulefâ* (Farsça),¹¹¹ *Kurre-*

105 Şah Veliyyullah, *İthâfu'n-Nebîl*, s. 101-110, 124.

106 Şah Veliyyullah, eserin giriş kısmında hadis ilminde tedvinin dört kısma ayrıldığını belirtmektedir. İlk kısma *fennu's-sünne* adını veren Dihlevî, bu kısma fıkıh da dendiğini belirtir ve İmam Mâlik'in *Muvatta'* ile Süfyan es-Sevrî'nin *Câmi* adlı eserlerinin bu kısımda yer aldığını söyler. İkinci kısma *fennu't-tefsîr* adını veren Dihlevî, İbn Cüreyc'in kitabının bu kısma dâhil olduğunu belirtir. Üçüncü kısma *fennu's-siyer* adını verir ve Muhammed b. İshak'ın kitabını bu kısma dâhil eder. Dördüncü kısma *fennu'z-zühhd ve'r-rikâk* adını verir ve İbn Mübârek'in kitabını bu son gruba dâhil eder. Şah Veliyyullah, Buhârî'nin kitabında bu dört fenni biraraya getirmek istediğini ifade etmekte ve kendi şerhinin özelliklerini de zikretmektedir; bkz. Şah Veliyyullah, *Şerhu Terâcimi Ebvâbi Sahîbi'l-Buhârî*, Haydarâbâd 1905, s. 2-5.

Eserin yazım tarihi, yaklaşık olarak 1145-46/1732-33'tür; bkz. Baljon, *Religion*, s. 10; Ahmed, *el-Âdâb*, c. I, s. 86-87.

107 Bir giriş ve üç bölümden oluşan eserin giriş kısmında tasavvufî konular, varlık, tevhid, Allah'ın varlık ve mâhiyeti, Allah-evren arası ilişkiler gibi *hikmet-i amelîyye* konuları yer alır; bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 60-61. Ayrıca haram aylar, harbînin hürmetinin sukûtu, adetlerin ibadet neveleri ile imtizâcî, ribanın, muta nikahının, domuz etinin haram oluşu vb. konulara da eserde yer verilmiştir; bkz. Muhammed Sağır Hasen el-Ma'sumî, "eş-Şah Veliyyullah ed-Dehlevî ve Kitûbuhu el-Budûru'l-Bâziğa", *ed-Dirâsâtu'l-İslâmiyye*, II/3 (Eylül, 1967), s. 29-32. Yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17.

108 Muhtelif tasavvufî kavramları ele alan eser şu şekildeki bir ilimler tasnifini de içermektedir: a) İlmu'l-ilâhiyyât, b) İlmu't-tabî'iyât, c) İlmi bi-Eyyâmillâh, d) İlmi bi-mâ ba'de'l-mevt, e) İlmu'l-mücâdele, f) İlmu'l-ahkâm, g) İlmu't-terğîb ve't-terhîb; bkz. Şah Veliyyullah, *An English Translation of Sata'at* İngilizce'ye çev. Gulam H. Jalbani, Kitab Bhevan, New Delhi 1981, s. 16-17.

109 Kur'an'ın çeviri kâidelerini ele alan eser, *Fethu'r-Rahmân* adlı kitabının baş tarafında basılmıştır; bkz. Birışık, *Tefsir Ekolleri*, s. 57; Nedevî, *İslam Önderleri*, s. 467.

110 Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin hayat hikâyelerinin yer aldığı bu kitap, İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsu'l-Hikem* adlı eseri ile benzerlik arz etmektedir.

111 Şah Veliyyullah, bu eserinde ilk dört halifenin hilafete geliş sıralamasının meşrûiyetini Sünnî bakış açısıyla ispatlamaya çalışmıştır; bkz. Muhtar, *A Saint Scholar*, s. 186; Erdoğan, "Dihlevî Hayatı ve Eserleri", s. lxxxviii.

tu'l-Ayneyn fi Tafdîli Şeyhayn (Farsça-Arapça),¹¹² *el-Hayrî'l-Kesîr* (Arapça).¹¹³

c. 1169/1747 ile 1179/1762 Yılları Arasında Yazdığı Eserler

i. *el-İnsaf fi Beyâni Sebebi'l-İhtilâf fi'l-Abkâmi'l-Fıkhiyye* (Arapça)

Şah Veliyyullah, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa* adlı eserinde kısmen değindiği fıkıh ve ichtihadla ilgili meseleleri müstakil olarak bu çalışmasında ele almıştır.¹¹⁴

ii. *et-Tefhîmâtü'l-İlâhiyye* (Farsça-Arapça)

Eser, Arapça ve Farsça olarak kaleme alınmış farklı uzunluktaki metinlerden oluşur. Konularının büyük çoğunluğu tasavvufî meselelere ayrılmıştır. Ancak, müceddidlik-muhaddislik ilişkisi, re'yle hüküm verme, tek mezhebe bağlılık, doğrudan hadisle amel etme meselesi gibi fikhî meselelere de değinilir.¹¹⁵

iii. *el-Musaffa fi Şerhi'l-Muvatta* (Farsça)

Şah Veliyyullah, muhtemelen yazdığı son eser olan *el-Musaffâ*'nın¹¹⁶ telif sebebi olarak, mezheb müntesibi fukahânın ihtilâfları ve âlimlerin bölünmüşlüğünden duyduğu rahatsızlığı, yeryüzünde kendisinden daha kuvvetli bir kitap olmayan *Muvatta* yoluyla gidermeye çalışmak olarak belirtir. Şah Veliyyullah'a göre *Muvatta*, muşannifinin faziletli oluşu, sıhhatinde şüphe bulunmaması, hadislerinin şöhret bulması, tertibinin güzel oluşu, önemli maksatları içermesi gibi özelliklerinden ötürü bu üstünlüğünü kazanmaktadır.¹¹⁷ İmam Mâlik'in, *Muvatta*'daki hadisleri, fıkıh kitaplarındaki konulara göre tertip ettiğini belirten Şah Veliyyullah'a göre, her asırda farz-ı kifâye

112 Dihlevî, talebesi Hâce Muhammed Emin'in isteği üzerine kaleme aldığı bu eserde, ashâbın efdaliyeti konusundaki Şii-Sünnî ihtilâfına değinmektedir; bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 181-182.

113 On bölümden oluşan eserde, Dihlevî, çeşitli tassavvufî konularla birlikte kendisinden önce Sühreverdî, Mir Dâmad ve Molla Sadrâ tarafından da benimsenen *ilmu'l-busûlî* ve *ilmu'l-hudûrî* şeklindeki ilimler tasnifine de değinmektedir; bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 56, 85.

114 Eserin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17.

115 Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, c. I, s. 54, 202-207, c. II, s. 288-289. Eserin ikinci cildinde (s. 261-284) yer alan, İsmail Efendi'ye hitâben yazılmış *Mektubu'l-Medenî fi Hakâiki't-Tevhîd, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûd* meselesi ile ilgilidir. Ayrıca, mektupta ilimler, *el-menkulât*, *el-ma'kulât* ve *el-mekşûfât* olmak üzere üçe ayrılmaktadır.

116 Jalbani, *Life of Shah*, s. 40-41.

117 Şah Veliyyullah, *Musaffâ*, s. 18-28.

olan ictihadın yeniden işlerlik kazanması, ancak *Muvatta*'a uymakla mümkündür.¹¹⁸

Bu dönemde yazılan diğer eserler ise şunlardır: *el-Kasîdetü'l-Hemziyye fî'l-Medâihî'n-Nebeviyye* (Arapça),¹¹⁹ *Erba'ün Hadîsen Müselseleten bi'l-İşrâf fî Gâlibi Senâdihâ* (Arapça),¹²⁰ *en-Nevâdir min Ebâdîsi Seyyidi'l-Evâbir* (Arapça),¹²¹ *el-İrşad ilâ Mühimmâti İlmi'l-İsnâd* (Arapça),¹²² *ed-Dürri's-Semîn fî Mübeşşirâti'n-Nebiyyi'l-Emîn* (Arapça),¹²³ *Sarf-ı Mîr* (Farsça).¹²⁴

3. Tarihi Belirlenemeyen Eserler

Aşağıda yer alan eserlerin hangi tarih diliminde yazıldığı hakkında bir malumat bulunmamaktadır.

i. *Ikdu'l-Cîd fî Ahkâmi'l-İctihâd ve't-Taklîd* (Arapça)

Şah Veliyyullah, bazı dostlarının sordukları sorular üzerine kaleme aldığını belirttiği bu risâlede, ictihadla ilgili belli başlı bütün konuları ele almaktadır.¹²⁵

ii. *Şah Veliyyullah Key Siyâsi Mektûbât* (Farsça)

Halîk Ahmed Nizamî tarafından derlenen Farsça olarak kaleme alınmış eserde, devlet başkanı, vâli, kadı, müderris gibi kişilere gönderi-

118 Şah Veliyyullah, *Musaffâ*, s. 29.

119 Hz. Peygamber'i övgü amacıyla yazdığı bu şiirleri 1157/1744-45 yılında tamamlayan Dihlevî daha sonra bu şiirleri Farsça olarak 1176/1762 yılında şerh etmiştir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 11.

120 Şah Veliyyullah'ın Ebû Tâhir'den naklettiği kısa ve özlü kırk hadisi içerir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 9; Nedevî, *İslam Önderleri*, s. 454. Eserin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17.

121 Eserde büyük çoğunluğunu Ebû Tâhir'den naklettiği bazı hadisler yer alır. Bu hadislerin büyük kısmının isnâdının başında Hızır vardır; bkz. Baljon, *Religion*, s. 9; Ahmed, *Âdâb*, c. I, s. 93-94.

122 Eserde, hadis râvileri hakkında birtakım detaylı bilgiler verilmektedir. Kitabın ayrıntılı tanıtımı için bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 180.

123 Eserde, Dihlevî'nin Hz. Peygamber'den kendisi, babası, dayısı, Medine'deki hocası Ebû Tâhir ve Ebû Tâhir'in babasının rüya yoluyla aldığı kırk hadise yer verilir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 9. Eserin yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17; Ahmed, *Âdâb*, c. I, s. 92-93.

124 Şah Veliyyullah, oğlu Abdülaziz'in eğitimine faydalı olması amacıyla Seyyid Şerif Cürcânî'nin (ö. 1423) *Mîr* isimli Arapça gramer kitabını manzum olarak Farsça'ya çevirmiştir. Eser muhtemelen 1165/1751 yılında tamamlanmıştır; bkz. Baljon, *Religion*, s. 12.

125 Yazma nüshaları için bkz. Şah Veliyyullah, *et-Tefhîmât*, (muhakkik mukaddimesi), c. I, s. 17.

len kırk iki mektup Urduca çevirileri ile birlikte yer alır. Mektuplar Şah Veliyyullah'ın siyâsî tavrını yansıtmaları açısından son derece önemlidir.

Dihlevî'nin tarihi belirlenemeyen diğer eserleri şunlardır: *Kesfû'l-Ğayn an Şerhi'r-Rubâ'ıyyeteyn* (Farsça),¹²⁶ *Hüsnü'l-Akîde*,¹²⁷ *Risâle-i Dânişmendî* (Farsça),¹²⁸ *es-Sırru'l-Mektûm fî Esbâbi Tedvîni'l-Ulûm* (Arapça),¹²⁹ *Sürûru'l-Mabzûn* (Farsça),¹³⁰ *el-Hevâmî fî Şerhi Hizbi'l-Bahr alâ Lisâni'l-Hakâik ve'l-Ma'ârif* (Farsça),¹³¹ *Kelîmât-ı Tayyibât* (Farsça-Arapça),¹³² *el-Makâletü'l-Vadî'a fî'n-Nasiha ve'l-Vasiyye* (Farsça).¹³³

Aşağıdaki eserler de Şah Veliyyullah'ın çeşitli konularla ilgili olarak kaleme aldığı eserlerdir: *Risâle Basîta fî'l-İsnâd* (Farsça), *ez-Zebrâvân* (Arapça), *Fethu'l-Vedûd li-Ma'rifeti'l-Cünûd* (Arapça), *Risâletü'l-Hikme* (Farsça), *Divânu'ş-Şi'ri'l-Arabî*, *er-Risâle fî'r-Redd alâ eş-Şeyh*

126 Hâce Muhammed Bakî-Billâh'a ait iki rubâinin yine kendisi tarafından yapılan şerhinin üzerine Şah Veliyyullah'ın yaptığı şerhtir; bkz. Nedevî, *İslam Önderleri*, s. 466.

127 Ehl-i Sünnet akâidiyle ilgili olan bu eserinde Şah Veliyyullah, benimsediği Ehl-i Sünnet çizgisinin temel itikadî özelliklerini, kendi şahsını merkeze alarak belirleme yoluna gitmektedir. Eser, *Tefhîmât'ta* (c. I, s. 196-202) yer almaktadır.

128 Eğitim-öğretim metodolojisi ile ilgili olan bu kısa incelemesinde ilmin aktarıma yöntemlerini inceler. Bu incelemede, Dihlevî'nin devrinde resmî olarak okutulan naklî ilimlerin ayrıntılı bir tasnifi de yer alır; bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 189.

129 Eserde Şah Veliyyullah, bütün felsefî, kelâmî, tasavvufî ve amelî ilimlerin doğuş ve gelişiminde etkili olan âmilleri tarihî perspektiften değerlendirmektedir. Ayrıca ilimleri: a) Ulûmu'l-Arabiyye, b) Ulûmu'ş-Şer'iyye, c) Ulûmu'l-Hikemiyye, d) Ulûmu'l-Muhâdara olmak üzere dörde ayırır; bkz. Khan, *Metaphysical Thought*, s. 74, 84.

130 İbn Seyyidi'n-Nâs'ın *Nûru'l-Uyûn fî Telhîsi's-Siyeri'l-Emin ve'l-Me'mûn* adlı tarih kitabının Farsça çevirisidir; bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 186.

131 İmam Şâzelî'ye (ö. 1258) ait olan ve kendisinin Hicaz'da iken okuduğu *Hizbu'l-Bahr* adlı eserin Farsça şerhidir; bkz. Baljon, *Religion*, s. 6, 10.

132 Eser Şah Veliyyullah'ın çeşitli zümrelerden kişilere gönderdiği mektuplardan oluşur; bkz. Khan, *A Select Bibliography*, s. 59.

133 Şah Veliyyullah'ın bu eseri *et-Tefhîmâtü'l-İlâbiyye* içerisinde yer almaktadır (c. II, s. 288-298). Şah Veliyyullah, toplam sekiz ayrı konudaki vasiyetlerine yer vermektedir. Eserin ayrıntılı bir tahlili için bkz. Malik Hafëez, "Shah Wali Allah's Last Testament: Al-Maqala Al-Wadiyye Fi Al-Nasiha Wa Al-Wasiyya", *Muslim World*, LXIII/2 (1973), s. 105-108.

*Hâce Horud Abdullah b. Abdalbâkî, Teẓsîru'l-Cemâli, el-İ'tikadü's-Sabih, Şifâü'l-Alîl, el-Azîziyye fi'l-Me'ânî.*¹³⁴

B. Şah Veliyyullah'a Aidiyeti Kesin Olmayan Eserler

Şah Veliyyullah'a aidiyeti kesin olmayan eserleri kendi içinde iki gruba ayırmak mümkündür. Bu eserlerden bir kısmı, Şah Veliyyullah çalışmalarında, kimi yazarlar tarafından ona nispet edilirken, diğer bir kısım yazarlar tarafından ise bunların ona ait olmadığı iddia edilmektedir. Diğer bir kısım eserler ise Şah Veliyyullah'a kesin olmayan bir şekilde nispet edilmekte ve fakat başka bir müellife ait olduğu da tespit edilememektedir.

İlk grupta yer alan, yani Şah Veliyyullah'a nispeti konusunda müellifler arasında ihtilaf olan eserler şunlardır:

Mâ Yecibu Hüfzuhu'n-Nazîr,¹³⁵ *Fâiz-i Âmm* (Şah Veliyyullah'ın oğlu Şah Abdülaziz'e aittir), *Risâle-i Avâil* (Şeyh Muhammed'in oğlu Şeyh Muhammed Said'e aittir).¹³⁶

Bu kısımda yer alan ve ilk kez Mahmud Ahmed Berekâtî, tarafından Şah Veliyyullah'a ehl-i hadise mensup kişiler tarafından nispet edildiği iddia edilen dört eser şöyledir: *Tuhfetu'l-Muvabbidîn* (Farsça),¹³⁷ *el-Belâğu'l-Mübîn*,¹³⁸ *İşâret-i Müstemirra*,¹³⁹ *Kavl-i Sedîd*.¹⁴⁰

134 Carl Brokelmann, *GAL*, c. II, s. 550; a.mlf., *Supplementband*, s. 615; el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtır*, c. II, s. 162-164; el-Elvânî, "el-Müellefâtü'l-Arabiyye", s. 622-624.

135 Eser, Dihlevî'den *Şeyhunâ=Üstadımız*, tabiriyle söz eden Şah Veliyyullah'ın bir talebesine aittir; bkz. Baka, *Usûl*, s. 75'ten naklen Muztar, *A Saint Scholar*, s. 190.

136 Bu konudaki değerlendirmeler için bkz. Muztar, *A Saint Scholar*, s. 190.

137 Eser, Ehl-i hadis âlimi el-Hâcc Abdulgafûr ed-Dihlevî el-Mekkî tarafından ilk olarak 1901 yılı öncesinde basılmıştır (İkinci bsk. 1373/1953 yılında Lahor'da yapılmıştır); bkz. A.S. Bazmee Ansari, "Book Review, (Mahmud Ahmed Berakâtî, *Şah Veliyyullah aûr unkâ Handân*, Lahor 1976)", *Hamdard Islamicus*, IV/4 (Winter, 1981), s. 94.

138 Eser, ilk olarak Ehl-i hadis âlimi Fakîrullah tarafından 1307/1889 yılında yayına hazırlanmış ve Lahor'da Muhammedî Press tarafından basılmıştır (İkinci bsk. 1373/1953 yılında yine Lahor'da yapılmıştır); bkz. Ansari, "Book Review", s. 94.

139 Muhammed Eyyub Kadirî, "Şah Veliyyullah Dihlevî se Mensûb Tesanif", (*er-Rahîm*, June 1964, s. 18-26) adlı makalesinde eseri Dihlevî'ye nispet etmektedir. Eser, Mevlî Fazlurrahman tarafından yayına hazırlanmış ve Delhi'de 1936 yılında Mektebetü'l-Arabiyye tarafından basılmıştır; bkz. Ansari, "Book Review", s. 94. Muztar da eserin Dihlevî'ye ait olmadığı kanaatindedir; bkz. *A Saint Scholar*, s. 190.

140 Berekâtî, taklid anlayışını yermek için kaleme alınan bu eserin de bir ✍

Yine Berekâtî tarafından Şah Veliyyullah'a Şîa tarafından nispet edildiği ileri sürülen iki eser ise şöyledir: *Kurretu'l-Ayneyn fî İbtâli Şehâdeti'l-Huseyn* ve *Cennetu'l-'Aliyye fî Menâkibi'l-Muaviyye*.¹⁴¹

Diğer grupta yer alan, yani kesin olmamakla birlikte Şah Veliyyullah'a nispet edilen ve henüz başka birisine ait oldukları konusunda bir açıklığın bulunmadığı eserler ise şunlardır: *el-İ'tisâm*, *Haşîye-i Risâle-i Lübs-i Ahmer*, *Vâridât*, *Nihâyetü'l-Usûl*, *el-Envâru'l-Muhammediyye*, *Fethu'l-İslâm*, *Risâle der Redd-i Ravâfız*, *Kesfu'l-Envâr*, *İ'rabu'l-Kur'ân*, *Âsâru'l-Muhaddisîn*, *Risâle fî Mesâlib-i İlmi'l-Vâcib*, *Risâletü'd-Dihlevî*, *el-Enfâsu'l-Muhammediyye*, *Mansûr*, *Ecvibe an Selâsi Mesâil*, *Tenvîrü'l-Ayneyn fî Ref'i Yedeyn*.¹⁴²

Ehl-i hadis müntesibi tarafından yazıldığını ileri sürmektedir; bkz. Ansari, "Book Review", s. 94.

141 Bu eserlerin ilki, Berekâtî'ye göre, Şah Veliyyullah'ın *Kurretu'l-Ayneyn fî Tafdîli Şeyhayn* adlı eserinin basit bir çarpıtması iken, ikincisi bütünüyle uydurmadır; bkz. Ansari, "Book Review", s. 94.

142 Muztar, *A Saint Scholar*, s. 189-190; Yusuf İlyân Serkis, *Mu'cemu'l-Matbûâtî'l-Arabiyye ve'l-Muarrebe*, Mısır, 1928/1346, c. I, s. 890-891; Brokelmann, *Supplementband*, s. 615.